

ΙΩΑΝΝΗΣ Γ. ΚΟΥΤΣΑΚΟΣ, Λευκωσία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ Η ΕΚΛΟΓΙΚΕΥΣΗ ΚΑΙ Ο ΛΟΓΟΣ

1. Τὸ θέμα τῆς μελέτης.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποσκοπεῖ στὴν συνοπτικὴ περιγραφή μιᾶς μορφῆς τοῦ λόγου, μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς παρουσιάζεται σήμερα στὴν ἐπιστήμη, στὴν τεχνολογία καὶ στὴν οἰκονομία. Τὴν μορφή αὐτή, ποὺ εἶναι ἡ ἐκλογίκευση, ἡ φιλοσοφία τείνει συνήθως νὰ τὴν ἀγνοῇ.

Οἱ ὑποθέσεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀφορμᾶται καὶ περὶ τίς ὁποῖες ἀναπτύσσεται ἡ μελέτη, εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Ἡ ἐπιστήμη, ἡ τεχνολογία καὶ ἡ οἰκονομία, ποὺ εἶναι οἱ ἰσχυρότερες μορφές παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου στὸ σύγχρονο κόσμο, αἰσθητοποιοῦν ἐντονώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη περίπτωση τὴν παρουσία τοῦ λόγου στὴν σύγχρονη ἐποχή.

β) Ὁ λόγος στὶς περιπτώσεις αὐτὲς παρουσιάζεται ὡς ἐκλογίκευση.

γ) Ἡ ἐκλογίκευση στὶς προκείμενες τρεῖς δραστηριότητες ἀναφαίνεται καλύτερα μέσα στοὺς ἰδεατοὺς τῶν τύπους.

δ) Ὁ ἰδεατὸς τύπος τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ μαθηματικοποίηση, τῆς τεχνολογίας τὸ αὐτόματο, τῆς οἰκονομίας ἡ ὑπερκάλυψη τῶν οἰκονομικῶν ἀναγκῶν διὰ τοῦ ψιλοῦ ἢ καθαροῦ καταναλωτικοῦ ἀγαθοῦ ἢ ἀντικειμένου.

Ἡ ἐπιστήμη, ἡ οἰκονομία καὶ προπάντων ἡ τεχνολογία πραγματοποιοῦν ἢ τείνουν νὰ πραγματοποιήσουν τὰ ὁράματα τῆς «ὑπερφυσικῆς τεχνικῆς», δηλ. τῆς μαγείας, καὶ τοὺς κυρίους ἀρχετύπους τῆς παντοδυναμίας, τῆς παντογνωσίας καὶ τῆς ὑπερεπαρκειᾶς (ἢ αὐταρκειᾶς), ποὺ συνθέτουν τὸν ὕψιστο ἀρχέτυπο τῆς θρησκείας, τὸν Θεό. Αὐτὴ ἡ πραγματοποίηση εἶναι μιὰ ἀπομυθολόγηση ὡς μετάβαση ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν λόγο. Οἱ τρεῖς δραστηριότητες ὀργανώνουν τὴν πραγματικότητα λογικῶς καὶ ὑποκαθιστοῦν τὴν μυθικὴ καὶ φυσικὴ τάξη διὰ τῆς λογικῆς τάξεως. Αὐτὴ ἡ ὀργάνωση καὶ ὑποκατάσταση εἶναι ἐκλογίκευση. Κατὰ τὴν ἐκλογίκευση ἔχομε ὄχι μόνον θεωρητικὴ ἀλλὰ, προπάντων, καὶ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου· ἡ πραγματικότης δὲν ὀργανώνεται μόνον θεωρητικὰ ἀλλὰ καὶ πρακτικὰ ἀπὸ τὸν λόγο. Ἐτσι ὁ λόγος στὴν σύγχρονη μορφή τῆς ἐκλογικεύσεως πρακτικοποιεῖται. Τὰ Μαθηματικά, μιὰ κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὴ ἐπι-

στήμη, πρακτικοποιούνται. Καί η ίδια η λογική πρακτικοποιείται και μαζί με τα Μαθηματικά εκβάλλει στην σύγχρονη τεχνολογία της Κυβερνητικής ή του πλήρους αυτοματισμού.

Διά της εκλογικεύσεως, τόσον ως θεωρητικής ὅσον καί, ἡ προπάντων, ως πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ λόγου εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ ἄνθρωπος ἀπελευθερώνεται σὲ πολὺ μεγάλη ἔκτασι ἀπὸ τῆ φύσεως καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ ὠρισμένους πλευρὰς τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀπελευθέρωσις ὅμως αὕτη διὰ τῆς ὑπερεκλογικεύσεως μεταπίπτει σὲ ἀποξένωσις καὶ σὲ μιὰ νέα ἐξάρτησις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν νομοτέλεια τῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν. Γεννᾶται μιὰ νέα μυθολογία, ἡ ὁποία γεμίζει τὴ συνείδησι τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Θὰ μπορέσῃ ὁ λόγος νὰ ἀπομυθολογήσῃ τὴ νέα μυθολογία καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπο; Ὅσο ὁ λόγος ταυτίζεται μετὰ τὴν ἐκλογίκευσι, ἢ ὅσο ἡ ἐκλογίκευσι διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸν τῆς ὅλο τοῦ εἶναι τοῦ λόγου, ἡ ἀπελευθέρωσις δὲν εἶναι εὐκόλη. Μόνον μετὰ μιὰ ἀποκατάστασι τοῦ κριτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ λόγου καὶ μετὰ μιὰ φαινομενολογικὴ-συνθετικὴ ἀνθρωπολογία, σὴν ὁποία ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν ταυτίζεται μετὰ τὸν λόγο, μάλιστα μετὰ τὸν λόγο ὡς ἐκλογίκευσι, μποροῦν νὰ ἐξασφαλισθοῦν οἱ θεωρητικὲς προϋποθέσεις ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑποβοηθήσεως τοῦ νὰ κινηθῇ πρὸς τὴν αὐτοσυνείδησι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἢ αὐτοδιάθεσι, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς οὐσίας του.

Ἡ μελέτη τιτλοφορεῖται «Διάγραμμα σύγχρονης μεταφυσικῆς τοῦ λόγου», διότι ὑποθέτει τὸν λόγο, σὲ μιὰ ὅμως συγκεκριμένη ἱστορικὴ του μορφή, τὴν ἐκλογίκευσι, ὡς ἀρχὴν ποὺ διαμορφώνει τὸν κόσμον καὶ προπάντων τὸν ἄνθρωπον, μάλιστα ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν του. Καὶ ὅταν ὁμιλοῦμε περὶ οὐσίας, ἐν προκειμένῳ περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, κινούμεθα κατ' ἀνάγκην μέσα σὲ μεταφυσικὰ πλαίσια. Συγχρόνως ἡ μελέτη συνδέει τὸ θέμα μετὰ «μοτίβα» σαφῶς μεταφυσικά, ὅπως τὰ ὁράματα τοῦ μύθου καὶ οἱ ἀρχέτυποι τῆς θρησκείας.

Γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν παρανοήσεις τῶν θέσεων τῆς μελέτης αὐτῆς ὁ ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι :

1. Τὰ λεγόμενα ἐδῶ ἀναφέρονται στὸν ἄνθρωπον τῆς συγχρόνου βιομηχανικῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα στὸν προβληματιζόμενο καὶ ὄχι στὸν καθεύδοντα ἄνθρωπον τῆς κοινωνίας αὐτῆς.

2. Δὲν ἐξαντλοῦνται οἱ περιπτώσεις ἐκλογικεύσεως, ἀπλῶς ἀναφέρονται συνοπτικῶς μερικὲς ἀπὸ τὶς θεωρούμενες σημαντικώτερες· παραμένουν ἐκτὸς θεωρήσεως σημαντικὲς περιπτώσεις, ὡς π. χ. ἡ «μηχανικὴ τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς μαθήσεως» τοῦ B. F. Skinner καὶ ἡ ὅλη ψυχολογία.

3. Ὅταν γίνεται λόγος περὶ ὑποκαταστάσεως τῆς μυθικῆς ἢ φυσικῆς τάξεως ἀπὸ τὴν λογικὴν, δὲν νοεῖται πλήρης ὑποκατάστασι ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ κύρια ἢ κατὰ μερικὰ βασικά σημεῖα.

4. Τὸ θέμα ἀναπτύσσεται κυρίως καθ' ὕλην, ὡς συγκεκριμένο περιεχόμενο καὶ ὄχι μόνον εἰδολογικά· παρουσιάζονται δηλ. κατὰ τὸ δυνατόν συγκεκριμένες μορφές λόγου καὶ ἐκλογικεύσεως καὶ ὄχι μόνον τυπολογικά χαρακτηριστικά.

2. Οἱ ἰδεατοὶ τύποι.

1. Ὁ ἰδεατὸς τύπος τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ ἰδεατὸς τύπος τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει εἶναι ἡ μαθηματικοποίηση. Κάθε εἰδικὴ ἐπιστήμη τείνει πρὸς τὴ μαθηματικοποίηση. Ἡ μαθηματικοποίηση, ὡς ἰδεατὸς τύπος τῆς ἐπιστήμης, δεσπόζει ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων. Στούς νεώτερους χρόνους ἡ μαθηματικοποίηση ὑπῆρξε σημεῖο ἑλξεως γιὰ ὅλες τὶς ἐπιστῆμες, ἀκόμη καὶ γιὰ ἐπιστῆμες ὅπως ἡ Ψυχολογία καὶ Κοινωνιολογία, ποὺ ἐρευνοῦν πρωτίστως ποιότητες καὶ «πράγματα» ποὺ δὲν μαθηματικοποιοῦνται. Ὡς ἰδεατὸς τύπος ἡ μαθηματικοποίηση προκύπτει ἀπὸ τὴν ὅλη ἐξέλιξη τῆς ἀφαιρέσεως, ἡ ὁποία εἶναι βασικώτατη προϋπόθεση ὑπάρξεως ἐπιστήμης. Ἡ ἀφαίρεση ἐξελίσσεται σὲ τυποποίηση, μὲ τὴν ὁποία ἀρχίζει ἡ μαθηματικοποίηση.

Ἡ μαθηματικοποίηση ἀρχίζει μὲ τὴν τυποποίηση. Ἡ τυποποίηση εἶναι μιὰ προχωρημένη μορφή ἀφαιρέσεως καὶ συνίσταται στὴν ἀναγωγή τοῦ ποικίλου ὕλικου τῶν φαινομένων σὲ λίγους τύπους, ἐνῶ ἀποβάλλεται ὅ,τι δὲν εἶναι λογικῶς οὐσιῶδες. Ἡ τυποποίηση αὐτή, ὡς ἀναγωγή, σημαίνει συστηματοποίηση, ἐφ' ὅσον τὸ ὕλικὸ εἶναι σκορπισμένο «τῇδε κακεῖσε», ἢ ἀνασυστηματοποίηση, ἐφ' ὅσον τὸ ὕλικὸ εἶναι ἤδη συστηματοποιημένο. Ἡ συστηματοποίηση ἢ ἀνασυστηματοποίηση, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀναγωγή σὲ λίγους τύπους, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀξιώματα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους παράγονται, βάσει καθωρισμένων κανόνων, ἄλλοι τύποι ἢ προτάσεις, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, βάσει αὐστηρῶς καθωρισμένων κανόνων, παράγονται προτάσεις, λέγεται ἀξιωματοποίηση. Ὄταν ἡ ἀναγωγή σὲ τύπους εἶναι ταξινόμηση, χωρὶς παραγωγή προτάσεων, ἢ ἄλλου τινος, εἶναι περιγραφή. Ἡ διάκριση ὅμως αὐτῇ τῆς τυποποιήσεως σὲ περιγραφή καὶ ἀξιωματοποίηση εἶναι ἐνίοτε δύσκολη, διότι εἶναι δυνατόν περιγραφή καὶ ἀξιωματοποίηση νὰ συνυπάρχουν δυνάμει ἢ καὶ ἐνεργείᾳ. Ἡ ἀναγωγή π.χ. τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στοὺς δέκα τύπους, ποὺ ὀνομάζονται μέρη τοῦ λόγου στὴ γραμματικὴ, εἶναι περιγραφή. Μπορεῖ ὅμως νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ παραγωγή, καὶ ἄρα σὲ ἀξιωματοποίηση, ἀπὸ τὰ δέκα αὐτὰ μέρη προσθέτοντας ὠρισμένους κανόνες¹.

1. Αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε τυποποίηση ἦταν γιὰ τοὺς ἀρχαίους, μέχρι τινός, ἡ γενίκευση ὡς ἀναγωγή εἰς γένη, ἀντὶ τύπων δηλ. ἔχομε στοὺς ἀρχαίους γένη. Γιὰ τὴν τυποποίηση καὶ ἀξιωματοποίηση πρβλ. I. M. Copi - J. A. Gould, *Contemporary Readings in Logic*, N. York 1967, I. Adler, *The new Mathematics*, A Mentor book, 1960, σελ. 32

“Όσο προχωρούμε στην τυποποίηση τόσο πιο πολύ απομακρυνόμαστε από συγκεκριμένα περιεχόμενα, ενώ η περιεκτικότητα ή το πλάτος των τύπων ή συμβόλων μεγαλώνει· τα σύμβολά μας γίνονται όλοένα και πιο γενικές μεταβλητές. Μπορούμε να συλλάβουμε την ιδεατή διεύρυνση των συμβόλων, τη μεγαλύτερη δυνατή δηλ. διεύρυνση, ή οποία να συμπίπτει με το (λογικό) πλάτος της έννοιας $\delta\upsilon\upsilon$. Μια τέτοια διεύρυνση σημαίνει τέλεια αναίρεση της επισημαντικής ή νοηματικής διαστάσεως· σε μια τέτοια περίπτωση τα σύμβολα θα γίνονταν σύμβολα με συντακτική μόνο διάσταση, δεν θα έπρεψαν δηλ. τίποτε το συγκεκριμένο, αλλά θα έπρεψαν δυνητικώς τα πάντα, όπως ή έννοια (ή μεταβλητή) « $\delta\upsilon\upsilon$ ». Μια σύνταξη με μόνα τέτοια καθαρά συντακτικά σύμβολα θα ήταν ή ιδεατή λογική σύνταξη, ή οποία θα ήταν κατά ταυτα ό καθαρώτερος δυνατός τύπος (ή ή καθαρώτερη δυνατή ιδέα ή «φόρμα») ενός συστήματος. Μια τέτοια λογική σύνταξη θα μπορούσε να ερμηνευθί με οποιαδήποτε αντικείμενα, με λέξεις, με αριθμούς, με πόνια ενός παιγνιδιού.

Μια τέτοια ιδεατή σύνταξη επεχείρησε στα Μαθηματικά ό Hilbert, ό οποίος: «*ἀπεγύμνωσε τὰ Μαθηματικά ἀπὸ κάθε νόημα. . . Στην πλήρη τυποποίηση τῶν Μαθηματικῶν ἀπὸ τὸν Hilbert οἱ μαθηματικὲς ἐκφράσεις θεωροῦνται ἀπλῶς σὰν κενὰ σημεῖα. Τὰ αἰτήματα καὶ τὰ θεωρήματα πὸν κατασκευάζονται ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν σημείων (ὀνομαζόμενο λογισμὸς) εἶναι ἀπλῶς ἀκολουθίες ἀσήμεων σημείων, πὸν συνδυάζονται σύμφωνα μὲ σαφῶς διατυπωμένους κανόνες*»².

Ἡ λογική σύνταξη στὴ μαθηματικὴ τῆς μορφῆ λέγεται *λογισμὸς*· ό λογισμὸς τῶν Μαθηματικῶν δὲν εἶναι κάτι τὸ διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ λογική σύνταξη, ἀλλ’ εἶναι ἀπλῶς αὐστηρότερη μορφή τῆς.

Ό λογισμὸς εἶναι ἓνα σύστημα συμβόλων ή σημείων, ἐντὸς τοῦ οὗ διεξάγονται συνδυασμοί, λεγόμενοι πράξεις, βάσει καθωρισμένων κανόνων. Τὰ σύμβολα ή τὰ σημεῖα συνδυάζονται (ή συντάσσονται) μεταξύ των βάσει ὠρισμένων κανόνων, οἱ οὗοι λέγονται *συντακτικοί ή κανόνες σχηματισμοῦ*. Οἱ συνδυασμοί πὸν προκύπτουν λέγονται *συντακτικὰ σχήματα*. Τὰ σχήματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο εἰδῶν σύμβολα, τῖς μεταβλητές καὶ τῖς σταθερές π. χ. στὸ σχῆμα $\alpha + \beta = \gamma$, ἔχομε τρεῖς μεταβλητές, τῖς « α , β , γ » καὶ δυὸ σταθερές, τὸ « $+$ » καὶ τὸ « $=$ »· στὸ σχῆμα $Y - K$ (ἀπὸ τὴ παραδοσιακὴ λογική) ἔχομε

ἐπ., R. L. Wilder, *Introduction to the foundations of Mathematics*, N. York - London 1956, σελ. 66 ἐπ. καὶ B. Russel, *Introduction to Mathematical Philosophy*, London 1964.

2. I. M. Copi - J. A. Gould, ὁ.π., σελ. 51-71: Goedels Proof τῶν E. Nagel καὶ J. R. Newman.

δυο μεταβλητές, τις Y και K , και μια σταθερά, την $-$ (έστί). Τα σχήματα συνδυάζονται μεταξύ των ώστε να εξάγονται άλλα σχήματα. Οί κανόνες που διέπουν τη σύνθεση των μεταβλητών και των σταθερών σε σχήματα λέγονται κανόνες σχηματισμοῦ, ἐνῶ οί κανόνες οί διέποντες τη σύνθεση σχημάτων σε άλλα σχήματα λέγονται κανόνες μετασχηματισμοῦ. Οί κανόνες σχηματισμοῦ και μετασχηματισμοῦ αποτελοῦν τοὺς συντακτικοὺς κανόνες. Οί μεταβλητές μπορούν να αντικατασταθοῦν, να προσλάβουν δηλ. ἓνα πλήρωμα, ἓνα περιεχόμενο, ὅποτε τὸ ὅλο σχῆμα θὰ ἐκφράζει μιὰ πραγματικότητα ἢ κάτι πλέον συγκεκριμένο ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σχῆμα· π.χ. τὸ σχῆμα $\alpha + \beta = \gamma$ μπορεῖ νὰ γίνη: $2 + 3 = 5$ ἢ τὸ σχῆμα $Y - K$ μπορεῖ νὰ γίνη: ὁ Σωκράτης (εἶναι) ἄνθρωπος. Ἡ ἀντικατάσταση αὐτὴ λέγεται ἐρμηνεία. Σημειωτέον ὅτι μόνον οί μεταβλητές ἐρμηνεύονται· οί σταθερές δὲν ἐρμηνεύονται, διότι ἔχουν ἤδη καθωρισμένη, ἀμετάβλητη σημασία.

Στὸ λογισμό πρέπει τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων διεξάγονται οί πράξεις, ἢ ἄλλως λεγόμενο τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα σχηματίζονται, καὶ οί κανόνες σχηματισμοῦ καὶ μετασχηματισμοῦ νὰ εἶναι σαφῶς καθωρισμένοι. Ὅταν ὑπάρχει τέτοιος σαφὴς καθορισμός, τότε τὸ σύστημα λογισμοῦ καθίσταται ἀξιοματικὸ σύστημα. Ὑπὸ ὠρισμένες προϋποθέσεις λογισμός, τυποποίηση καὶ ἀξιοματικὸ σύστημα συμπίπτουν.

Παράδειγμα λογισμοῦ, ὅπου φαίνεται καθαρά ὁ ὁρισμός τῶν στοιχείων καὶ οί κανόνες σχηματισμοῦ καὶ μετασχηματισμοῦ, ἔχομε στὸ σύστημα τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν· τὰ στοιχεῖα μὲ τὰ ὁποῖα λογιζόμαστε στὴν Ἀριθμητική, ἤτοι οί φυσικοὶ ἀριθμοί, ὠρίσθησαν ἀπὸ τὸν Peano (1858 - 1932) ὡς ἡ τάξη τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν ὡς ἑξῆς:

1. Ἡ τάξη τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν περιλαμβάνει ἓνα στοιχεῖο ὀνομαζόμενο μονάς.
2. Διὰ κάθε στοιχεῖο ἢ μέλος αὐτῆς (τῆς τάξεως) ὑπάρχει ἓνα ἄλλο στοιχεῖο, ἓνα καὶ μόνο, τὸ ὁποῖο λέγεται διάδοχος.
3. Δύο διάφορα στοιχεῖα ἢ μέλη τῆς τάξεως αὐτῆς (δηλ. ἀριθμοί) δὲν ἔχουν τὸν ἴδιο διάδοχο.
4. Δὲν ὑπάρχει στοιχεῖο στὴν τάξη αὐτὴ, πὺ νὰ ἔχη τὴ μονάδα (τὸ ἓνα δηλ.) ὡς διάδοχο.
5. Ἐάν μιὰ σειρά στοιχείων, πὺ ἀνήκουν στὴν τάξη, περιλαμβάνη τὴ μονάδα καὶ ἐάν διὰ κάθε στοιχεῖο, τὸ ὁποῖον περιέχει, περιλαμβάνη ἐπίσης καὶ τὸν διάδοχο, τότε ἡ σειρά αὐτὴ περιέχει ὅλη τὴν τάξη.

Μὲ τίς προτάσεις ἀπὸ τὸ 1 ἕως τὸ 5 περιγράψαμε καὶ ὠρίσαμε τοὺς φυσικοὺς ἀριθμούς. Ὅποιοδήποτε στοιχεῖο μπορεῖ νὰ περιγραφῇ μὲ τίς προτάσεις αὐτὲς εἶναι φυσικὸς ἀριθμός³.

3. Στὴν τάξη τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν πὺ ὠρίσαμε δὲν περιλαμβάνεται ὁ ἀριθμὸς μηδέν. Ὡς πρὸς τοὺς κανόνες σχηματισμοῦ καὶ τὰ ἀξιοματικὰ συστήματα πρβλ. R. Carnap, *The logical syntax of language*, London 1959 καὶ R. Wilder, ὁ.π., σελ. 3-49.

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, δηλ. οἱ ἀριθμοί, μποροῦν νὰ συνδυασθοῦν ἢ νὰ συνταχθοῦν κατὰ τοὺς ἑξῆς κανόνες :

1. $a + b = c$	5. $a \cdot b = b \cdot a$
2. $a \cdot b = c$	6. $a \cdot (b \cdot c) = (a \cdot b) \cdot c$
3. $a + b = b + a$	7. $a \cdot (b + c) = a \cdot b + a \cdot c$
4. $a + (b + c) = (a + b) + c$	8. $a \cdot 1 = a$

Ἄλλο παράδειγμα λογισμοῦ ἔχομε στὴ λογικὴ τῶν τάξεων. Στὴ λογικὴ, μάλιστα στὴ μαθηματικὴ λογικὴ, ἡ ἔννοια τῆς τάξεως εἶναι πολὺ συνηθισμένη· οἱ σχέσεις τῶν τάξεων μεταξύ τῶν μαθηματικοποιοῦνται καὶ δίνουν ἓνα σύστημα λογισμοῦ, τὸ λογισμὸ τῶν τάξεων ἢ τὴν Ἀλγεβρα τοῦ Boole.

1. $a + b = c$	6. $a \cdot b = b \cdot a$
2. $a \cdot b = c$	7. $a + (b \cdot c) = (a + b) \cdot (a + c)$
3. $a + 0 = a$	8. $a \cdot (b + c) = (a \cdot b) + (a \cdot c)$
4. $a \cdot 1 = a$	9. $a + \neg a = 1, a \cdot \neg a = 0$
5. $a + b = b + a$	10. ὑπάρχουν δύο τουλάχιστον
στοιχεῖα a, b ὥστε $a \neq b$.

Βάσει τῶν παραπάνω κανόνων προκύπτουν διάφοροι συνδυασμοὶ (σχήματα), θεωρήματα καὶ πορίσματα⁴.

Μὲ τὴν Ἀλγεβρα τοῦ Boole οἱ προτάσεις εὐκόλα ἔγιναν μαθηματικὲς προτάσεις, μαθηματικὲς συναρτήσεις ἢ μαθηματικοὶ τύποι. Οἱ μαθηματικοποιημένες προτάσεις δὲν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὴ μηχανοποίηση. Πράγματι ὁ Turing κατεσκεύασε λογικὴ μηχανὴ τὸ 1936, μὲ τὴν ὁποία μηχανοποίησε τὶς προτάσεις τῆς λογικῆς μὲ τὴ χρήση ἡλεκτρικῶν διακοπτῶν⁵.

Ὅταν ἡ σκέψη προχώρησε στὴν τυποποίηση καὶ μηχανοποίηση, δὲν ἀπέμειναν πολλὰ βήματα ὡς τὸν ἡλεκτρονικὸ ἐγκέφαλο, ὁ ὁποῖος, ἀπλὰ καὶ σχηματικά, μπορεῖ νὰ περιγραφῇ ὡς μία παρακαταθήκη λογικομαθηματικῶν τύπων τῆς σκέψεως. Στούς τύπους αὐτοὺς ἀνάγονται καὶ ἀναλύονται τὰ δεδομένα καὶ προβλήματα ποὺ ἀναθέτομε στὸν ἡλεκτρονικὸ ἐγκέφαλο γιὰ λύση. Δηλ. στὸν ἡλεκτρονικὸ ἐγκέφαλο ἔχομε καταθέσει πληροφορίες ἢ τύπους.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω τὰ Μαθηματικὰ ὑπόκεινται στοὺς ἡλεκτρονικοὺς ἐγκεφάλους, ἀφοῦ ὅπως δείξαμε βασικὴ προϋπόθεση εἶναι ἡ τυποποίηση καὶ ἡ μαθηματικοποίηση. Τὰ Μαθηματικὰ ὅμως ὄχι ἀπλῶς ὑπόκεινται ὡς προϋπόθεση, ἀλλ' εἶναι μέσα στὸν ἴδιο τὸν ἡλεκτρονικὸ ἐγκέφαλο ὡς μαθηματικὲς «φόρμουλες». Ὁ ἡλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος εἶναι, στὴν πραγματικότητα, μαθηματικά, μαθηματικὰ ὄχι ὅμως στὴν στατικὴ μορφή τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς, στὴν καθαρὰ θεωρητικὴ τῆς μορφῆ, ἀλλὰ δυναμικὰ μαθηματικὰ καὶ κατασκευαστικὰ μαθηματικά. Ὅταν λέγωμε

4. Πρβλ. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Γλῶσσα καὶ Λογικὴ*, «Στασίνο» 3 (1966-67) 89-96.

5. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Εἰσαγωγή στὴ Συμβολικὴ Λογικὴ*, Λευκωσία 1969, σελ. 62-67.

δυναμικά και κατασκευαστικά μαθηματικά, έννοοῦμε τὴν προβολὴ ἀφηρημένου μαθηματικοῦ συστήματος — μὲ τὰ ἀφηρημένα του σύμβολα — στὴν πράξη διὰ τῆς μηχανῆς.

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὰ στατικά στὰ δυναμικά μαθηματικά ἄρχισε μὲ τὸν Turing καὶ τὸν Post, ὅταν ἀνέλαβαν νὰ διερευνήσουν τὴν κατασκευαστικὴ λογιστικότητα, ὅταν δηλ. ἔθεσαν τὸ ἐρώτημα «ποιὲς συναρτήσεις μποροῦν νὰ τύχουν λογιστικόητος καὶ ποιὲς προτάσεις μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν». Ἐπρεπε, γιὰ νὰ πραγματευθοῦν τὸ ἐρώτημα τοῦτο, νὰ τυποποιήσουν καὶ νὰ διατυπώσουν μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια τὶς ἔννοιες τῆς λογιστικόητος καὶ τῆς ἀποδεικτικότητος. Πρὸς τοῦτο κατεσκεύασαν «μοντέλλα», ὡς πρότυπα γιὰ λογιστικὲς καὶ ἀποδεικτικὲς μηχανές, κι ἔτσι ἔγιναν οἱ λεγόμενες ἀφηρημένες ἢ λογικὲς μηχανές. Τὰ μαθηματικά ἔγιναν ἔτσι δυναμικά καὶ κατασκευαστικά.

2. Ὁ ἰδεατὸς τύπος τῆς τεχνολογίας.

Ἡ μαγεία εἶναι ὑπερφυσικὴ τεχνικὴ. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ἡ ὑπερφυσικὴ τεχνικὴ ἔγινε πραγματικότης διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ αὐτοματισμοῦ στὸ στάδιο τῆς κυβερνητικῆς. Στὸ στάδιο τοῦ αὐτοματισμοῦ, μάλιστα τῆς κυβερνητικῆς, πραγματοποιεῖται ὁ ἰδεατὸς τύπος τῆς τεχνολογίας, ὁ ὁποῖος προηγουμένως ἦταν ἐνσωματωμένος στὴ μαγεία⁶.

Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ στάδιο τοῦ αὐτοματισμοῦ, κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ μηχανὴ ὑποκαθιστᾷ τὴ διανοητικὴ ἐνέργεια. Παλαιότερα μὲ τὸν αὐτοματισμὸ ἐννοοῦσαμε περιπτώσεις μηχανικῶν διευθετήσεων — κυρίως διὰ μοχλῶν καὶ ἐλατηρίων — διὰ τῶν ὁποίων ἀπλᾶ μηχανικὰ μέσα λειτουργοῦσαν ἢ ἐκινούντο κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐκινούντο καὶ λειτουργοῦσαν ἀφ' ἑαυτῶν, σὰν π.χ. τὸ αὐτόματο ὄπλο, τὸ ρολοῖ καὶ τὸ ξυπνητήρι. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς τοῦ αὐτοματισμοῦ οἱ κινήσεις ἐπροκαλοῦντο ἐμμέσως διὰ διαφόρων μοχλῶν, ὥστε νὰ παρέχεται ἡ ἐντύπωση τοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ κινουμένου ἢ ρυθμίζοντος τὴν κίνησίν του. Σημαντικὸ σημεῖο, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ προσέξωμε ἐν προκειμένῳ, εἶναι ὅτι ὁ αὐτοματισμὸς περιοριζόταν στὴν μηχανικὴ κίνηση. Σήμερα ὁμως ὁ αὐτοματισμὸς προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὴ μηχανικὴ κίνηση στὴ διανοητικὴ κίνηση ἢ ἐνέργεια καὶ μπαίνει στὸ στάδιο τοῦ πλήρους αὐτοματισμοῦ ἢ τῆς κυβερνητικῆς. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ στάδιο τοῦ αὐτοματισμοῦ ἡ τεχνικὴ ἀρχίζει νὰ εἰσέρχεται ἴσως στὴν τελευταία της φάση.

Ἄς δοῦμε τώρα αὐτὸ τὸ στάδιο τῆς τεχνολογίας, δηλ. τὸ στάδιο τοῦ

6. Οἱ ὅροι τεχνικὴ καὶ τεχνολογία χρησιμοποιοῦνται ὡς ταυτόσημοι.

πλήρους αυτοματισμού ή της κυβερνητικής. Ὁ Norbert Wiener, πού ὑπῆρξε πρωτοπόρος στὴν κυβερνητική, ὁρίζει τὴν κυβερνητική — τὸν πλήρη δηλ. αὐτοματισμὸ — ὡς τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν συμβόλων καὶ τῆς τεχνικῆς διὰ τοῦ ὁποίου δίδομε πληροφορίες ἢ ὁδηγίες καὶ ἐλέγχουμε καταστάσεις. Ἡ κυβερνητική εἶναι, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ θεωρία τῶν πληροφοριῶν καὶ ὁδηγιῶν. Δὲν ἔχει σημασία ἂν οἱ πληροφορίες ἢ ὁδηγίες διαβιβάζονται σὲ ζωϊκοὺς, ἀνθρωπίνους ὁργανισμοὺς ἢ σὲ μηχανικὰ συστήματα. Δὲν ἔχει δηλ. σημασία ἂν οἱ ὁδηγίες καὶ πληροφορίες δίδονται σὲ ἄνθρωπο, σὲ ζῶο ἢ σὲ μηχανή. Ἡ λήψη καὶ ἡ μετάδοση πληροφοριῶν εἶναι ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸν ἄνθρωπο. Ἐνας ζωϊκὸς ὁργανισμὸς ἢ ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται διαρκῶς μέσα σ' ἓνα δίκτυο πληροφοριῶν, παίρνει πληροφορίες ἢ ὁδηγίες ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμο (ἢ ἀπὸ τὸ σῶμα του) καὶ διαβιβάζει πληροφορίες ἢ ὁδηγίες πρὸς τὸν ἔξω κόσμο. Χωρὶς αὐτὴ τὴ διαρκῆ δοσοληψία, ἡ κύκλο πληροφοριῶν, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ζωὴ. Τὶς πληροφορίες καὶ ὁδηγίες αὐτὲς ἓνας ζωϊκὸς ὁργανισμὸς, ἢ ὁ ἄνθρωπος, τὶς λαμβάνει, τὶς ἐπεξεργάζεται μέσα του καὶ τὶς δίνει πάλι πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ λήψη καὶ ἡ μετάδοση πληροφοριῶν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ζωῆς τοῦ ζώου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καταλήγει ὁ Wiener. Οἱ πληροφορίες καὶ ὁδηγίες στὸν ἄνθρωπο καὶ στοὺς ζωϊκοὺς ὁργανισμοὺς διαβιβάζονται σ' ἓνα κέντρο, τὸ νευρικὸ σύστημα (ἢ τὸν ἐγκέφαλο), ὅπου γίνεται ἐπεξεργασία τους καὶ ἀπ' ὅπου πάλιν διαβιβάζονται ὁδηγίες πρὸς τὰ ἔξω. Ἄν τώρα τὸ ζωϊκὸ νευρικὸ σύστημα ἢ τὸν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο ὑποκαταστήσωμε μὲ μιὰ μηχανὴ πού νὰ δρᾷ σὰν κέντρο λήψεως πληροφοριῶν καὶ ὁδηγιῶν καὶ ἐπεξεργασίας αὐτῶν, ὥστε νὰ τὶς ἐκδίδῃ ὡς νέες πληροφορίες καὶ ὁδηγίες, τότε ἔχομε τὴν κυβερνητική (ἢ τὸν πλήρη αὐτοματισμὸ) ἐπὶ μηχανικοῦ ἢ τεχνικοῦ ἐπιπέδου. Ἐχομε μὲ ἄλλα λόγια, τὸν ἠλεκτρονικὸ ἐγκέφαλο⁷.

Χαρακτηριστικὸ στὸ στάδιο τῆς κυβερνητικῆς εἶναι ὅτι ἡ μηχανὴ δὲν ἀναπληρώνει, δὲν μιμεῖται, δὲν προεκτείνει, ὅπως ἄλλοτε, ἓνα μέρος ἢ μέλος τοῦ ὁργανισμοῦ, ἀλλ' ἀναπληρώνει, μιμεῖται ἢ καὶ προεκτείνει τὸν ὁργανισμὸ στὴ βαθύτερή του οὐσία, στὴ δοσοληψία πληροφοριῶν. Τὸ αὐτόματο ὄπλο, τὸ αὐτόματο δρεπάνι, ὡς θεριστική, εἶναι ἀναπλήρωση, ἐνίσχυση καὶ ἐπέκταση τοῦ χεριοῦ. Ὁ ἠλεκτρονικὸς ὅμως ἐγκέφαλος ἀντικαθιστᾷ καὶ μιμεῖται ἢ τείνει νὰ ἀντικαταστήσῃ καὶ νὰ μιμηθῇ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ φρασεολογία τοῦ Wiener, τὴν ἐσωτερικὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ζωϊκοῦ ὁργανισμοῦ: τείνει νὰ μιμηθῇ καὶ νὰ ἀντικατα-

7. N. Wiener, *The human use of human beings, Cybernetics and Society*, N. York 1954.

στήση τὸ κέντρο, στὸ ὁποῖο καταλήγουν οἱ ὁδηγίες καὶ οἱ πληροφορίες, στὸ ὁποῖο γίνεται ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκδίδονται ἄλλες ὁδηγίες ἢ πληροφορίες. Τὸ σημαντικό στὴν κυβερνητικὴ εἶναι ἡ ὑποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ στὸ βαθύτερό του πυρῆνα, σ' αὐτὸ πὺν ἀποτελεῖ τὴν οὐσία του, στὴ δοσοληψία πληροφοριῶν καὶ ὁδηγιῶν. Ἐπομένως μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι μὲ τὴν κυβερνητικὴ ὑποκαθίσταται, μέχρις ἐνὸς σημείου, σ' ὠρισμένες περιοχὲς δραστηριότητος, ὁ ἄνθρωπος ὅχι ὡς μέρος ἀλλ' ὡς ὅλον. Στὸ στάδιο τῆς κυβερνητικῆς ἡ μηχανὴ ὅχι μόνον ὑποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπο, σὲ μερικὲς περιοχὲς ὡς ὅλο, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ μηχανὴ παρουσιάζεται ὡς ἓνα ὅλο. Ἡ ὁλότης τῆς αὐτῆς δὲν εἶναι ἡ ὁλότης τῶν μερῶν, ἀλλ' ἐκείνη πὺν ἔχει τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν αὐτορρυθμισία.

Ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος, ἐν συγκρίσει πρὸς τὶς μηχανὲς ἢ τὰ αὐτόματα τοῦ προκυβερνητικοῦ σταδίου τῆς τεχνικῆς, παρουσιάζει ἐλαστικότητα καὶ προσαρμοστικότητα, ιδιότητες ἄγνωστες προηγουμένως σὲ μηχανές, ἀφοῦ μπορεῖ (ὁ ἠλεκτρον. ἐγκέφαλος) ὅχι μόνον νὰ ἐκτελέσῃ πολὺπλοκες ἐργασίες καὶ νὰ «μεταμορφώσῃ» πληροφορίες καὶ δεδομένα, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ συνθέσῃ νέα προγράμματα. Βεβαίως καὶ ἡ σύνθεση τῶν νέων προγραμμάτων ἐξαρτᾷται ἀπὸ τὰ προγράμματα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἐναπέθεσε σ' αὐτὸν ὁ προγραμματιστής. Μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ προχωρήσῃ σὲ καταπληκτικὸ βαθμό. Ἡ ἐλαστικότης καὶ προσαρμοστικότης τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ἐγκεφάλου καταφαίνεται σὲ περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἠλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι «παίρνουν ἀποφάσεις». Μὲ τὸν συνδυασμὸ πολυπλόκων «δομῶν» ἀποφάσεως μπορεῖ νὰ προγραμματισθῇ μιὰ τέτοια «συμπεριφορά» τοῦ ἐγκεφάλου, ὥστε νὰ παίρῃ τὶς ἐκάστοτε ἐνδεδειγμένες ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ἀποφάσεις. Μπορεῖ π.χ. νὰ προγραμματισθῇ ὥστε νὰ παίξῃ σκάκι καλύτερα ἀπὸ τὸν καλύτερο παίκτη, κάνοντας τὴν ἐκάστοτε ἐνδεδειγμένη κίνηση. Παρουσιάζει ἔτσι ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος κάπως τὴν πλαστικότητα τῆς διανοίας καὶ ξεφεύγει κάπως ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἐνστίκτου, τὸ ὁποῖο εἶναι δύσκαμπτο ἢ ἄκαμπτο καὶ δυσπροσάρμοστο, ἂν προσαρμόζεται διόλου.

Ἡ πλαστικότης ὅμως τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ἐγκεφάλου, παρὰ ταῦτα, εἶναι περιορισμένη, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ ἀκόμη καὶ στὴ πιὸ στοιχειώδη ἀναγνώριση «προτύπων σχημάτων» (pattern recognition, Bildmusterkennung), στὴν ὁποία φθάνουν τὰ ζῶα καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωσιν ἀναγνώρισεως ἀπὸ ἓνα μωρὸ τῆς μητέρας του. Ὁ ἠλεκτρονικὸς ἐγκέφαλος δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνώρισῃ ἓνα χειρόγραφο χ ἀπὸ ἓνα κ.

Στὸ στάδιο τῆς κυβερνητικῆς ἡ τεχνολογία προσεγγίζει, ὅπως εἶπαμε ἤδη, στὸν ἰδεατὸ τῆς τύπου. Ὁ ἰδεατὸς τύπος, πρὸς τὸν ὁποῖο κατατείνει ἡ

καταυθύνεται ή τεχνολογία, είναι ή μηχανή, ή πλήρως αυτοελεγχόμενη και αυτορρυθμιζόμενη.

Η δοσοληψία πληροφοριών και οδηγιών, ή σύνθεση προγραμμάτων, ο συνδυασμός «δομών», ή λήψη αποφάσεων, ο αυτοέλεγχος και ή αυτορρυθμία κ.τ.τ., στα όποια ο ήλεκτρονικός εγκέφαλος έχει φθάσει, είναι ουσιώδεις πλευρές ή όψεις του λόγου. Επομένως διά του ήλεκτρονικού εγκεφάλου προεκτείνεται και υποκαθίσταται ο λόγος, που αποτελεί την ουσία του ανθρώπου ή, τουλάχιστον, σημαντικό μέρος της ουσίας του⁸.

3. Ο ιδεατός τύπος της οικονομίας.

Η οικονομική δραστηριότης διαρθροῦται σε εργασία, παραγωγή, κατανομή και κατανάλωση. Άλλοτε, με τον καθαγιασμό μάλιστα της εργασίας από τον Προτεσταντισμό, κατά την εποχή του πρωίμου κεφαλαιοκρατισμού και του υπερκεφαλαιοκρατισμού, δηλ. μέχρι των αρχών του 20ού αιώνας, οι σημαντικότερες πλευρές και αξίες στην οικονομία ήταν ή εργασία και ή παραγωγή. Η εργασία και ή παραγωγή, με το συνεπακόλουθο κέρδος και τον πλούτο, ήταν για την προτεσταντική ήθική ύψιστες ήθικες αξίες και άμεσες ή έμμεσες ενδείξεις σωτηρίας· όσοι δηλ. εύδοκιμούσαν οικονομικά ανήκαν, κατά τεκμήριο, στους σωζομένους χριστιανούς. Μαζί με την εργασία και την παραγωγή αναπτύχθηκε κι ένα ισχυρό πνεῦμα αποταμιεύσεως⁹.

Βεβαίως ή πλευρά και αξία της καταναλώσεως δεν απουσίαζε· περιοριζόταν όμως σ' επίπεδο επιβιώσεως· οι άνθρωποι κατανάλισκαν τόσα όσα χρειαζόνταν για να επιβιώσουν, και ή κατανάλωσή των δεν προχωρούσε πολύ πέρα ή καθόλου πέρα από την κάλυψη των βασικών αναγκών. Μια τάξη ανθρώπων, οι ευγενείς ή πλουτοκράτες, είναι αλήθεια, κατανάλισκαν πέρα από το επίπεδο επιβιώσεως· ή κατανάλωσή των ήταν επιδεικτική¹⁰. Η εξαίρεση όμως αυτή δεν αλλάζει την κατάσταση, κατά την όποία επικρατούσε ή κατανάλωση επιβιώσεως με δεσπόζουσες πλευρές και αξίες της οικονομίας την εργασία, την παραγωγή και την αποταμίευση. Οι τρεις αυτές αξίες δεν ήταν απλώς και μόνο οικονομικές αξίες αλλά συγχρόνως, κι ίσως έντο-

8. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Τεχνική, αυτοματισμός και ανθρωπολογικά προβλήματα*, «Κυπριακός Λόγος», τεύχ. 17 - 18 (Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1971) 217-26.

9. Τη σχέση Κεφαλαιοκρατισμού και Προτεσταντισμού κατέδειξε ο Max Weber. Ίδε τη μελέτη του *Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Ίδε επίσης του ίδιου *Asketischer Protestantismus und Kapitalistischer Geist* εις το Max Weber, *Soziologie, Weltgeschichtliche Analysen, Politik*, Stuttgart 1956. Με το αυτό πνεῦμα, άφορμώμενος από τον Max Weber, έρεῦνησε τη σχέση κεφαλαιοκρατισμού και Προτεσταντισμού και ο R. H. Tawney, στο έργο του *Religion and the rise of Capitalism*.

10. Thorstein Veblen, *The Portable Veblen*, N. Y. 1961, σελ. 111 έπ.

νώτερα, ήταν θρησκευτικές αξίες, έντεταγμένες μέσα σ' ένα θρησκευτικό και ήθικò σύστημα, τὸν Χριστιανισμό και ειδικώτερα τὸν Προτεσταντισμό.

Και ἡ ἴδια ἡ κατανάλωση ἦταν μιὰ ἀξία έντεταγμένη μέσα στὸ ἴδιο θρησκευτικό και ήθικò σύστημα. Ἡ κατανάλωση μέσα στὸ σύστημα αὐτὸ δέν ἦταν ἀπλή ἢ ψιλὴ κατανάλωση και γυμνὴ ἱκανοποίηση ἀναγκῶν πρὸς τέρψιν. Χωρὶς νὰ παύη νὰ εἶναι ἱκανοποίηση ἀναγκῶν και τέρψη, ἦταν ἡ κατανάλωση αὐτὴ βασικὰ ἓνα μέσο ἐπιβιώσεως τοῦ ἀνθρώπου και συγχρόνως βαθειὰ ήθικὴ ἱκανοποίηση, γιατί ἡ «δόσις» προερχόταν ἄνωθεν, ἀπὸ τὸν Θεό. Ἦταν ἡ κατανάλωση αὐτὴ μιὰ βαθειὰ ήθικὴ ἱκανοποίηση, γιατί ὡς μέσο ἐπιβιώσεως ἦταν μέσο συνεχίσεως τῆς ἐργασίας και παραγωγῆς, οἱ ὁποῖες (ἐργασία και παραγωγή) ἦταν συνέχεια ἢ προέκταση τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Ἐτσι ἡ κατανάλωση ἦταν, ὅπως ἡ ἐργασία και ἡ παραγωγή, ὄχι ψιλὴ οἰκονομικὴ ἀξία, ἀλλὰ συγχρόνως, κι ἴσως έντονώτερα, ήθικὴ και θρησκευτικὴ.

Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ κατανάλωση περιοριζόταν σὲ κατανάλωση ἐπιβιώσεως ἢ παραγωγὴ ἦταν περιορισμένη. Ἐτσι ἐνῶ ἡ εὐδοκίμηση στὴν Οἰκονομία, ὡς ἐργασία, παραγωγή και ἀποταμίευση, ἦταν σημεῖο σωτηρίας κι ἔτσι θὰ ἀνέμενε κανεὶς ἰσχυρά ὥθηση πρὸς ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς, ὁμως ἡ παραγωγή περιοριζόταν ἀπὸ τὶς ἀντίρροπες δυνάμεις τῆς ἀποταμιεύσεως και τῆς περιορισμένης καταναλώσεως. Ἀλλωστε γιὰ τὴν μεγάλη παραγωγή ἔλειπαν και οἱ τεχνολογικὲς προϋποθέσεις. Γιὰ νὰ ἀναπτυχθῇ πλήρως ἡ παραγωγή, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν Προτεσταντισμό ἔλαβε ὅπωςδῆποτε σημαντικὴ ὥθηση, ἔπρεπε νὰ συντρέξουν ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς και ἡ ἀπελευθέρωση τῆς καταναλώσεως και τοῦ πνεύματος τῆς ἐπικερδείας. Ὡς γνωστόν, μέχρι τοῦ 18ου αἰῶνος (περὶ τὸ 1750 ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τοῦ ὑπερκεφαλαιοκρατισμοῦ στὴν Ἀγγλία) ὑπῆρχε σύγκρουση μεταξὺ τῆς φυσικῆς θεωρίας περὶ τιμῶν (ἡ ρύθμιση βάσει τῆς σχέσεως ζήτησεως - προσφορᾶς) και τῆς θεωρίας τῆς δικαίας τιμῆς (ήθικὴ θεωρία τοῦ Μεσαίωνος). Πρὸς τούτοις στὸν πρῶμο κεφαλαιοκρατισμὸ ἐπικρατεῖ τὸ πνεῦμα τῆς φειδοῦς. Μὲ τὸν ὑπερκεφαλαιοκρατισμὸ ἐπικρατεῖ ἡ φυσικὴ θεωρία περὶ τιμῶν κι ἀπελευθερώνονται τὸ πνεῦμα τῆς ἐπικερδείας και οἱ ἐπιχειρηματίες ξανοίγονται σὲ μεγαλύτερες περιπέτειες κέρδους και παραγωγῆς. Τὸ πνεῦμα ὁμως τῆς φειδοῦς μένει μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Παρ' ὅλον ὁμως ὅτι ἐπικρατεῖ ἀκόμη τὸ πνεῦμα τοῦτο, παρατηρεῖται μιὰ αὐξηση τῆς καταναλώσεως μὲ τὸν ὑπερκεφαλαιοκρατισμό¹¹.

Σήμερα ἡ γενικὴ κατάσταση σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομία στὶς ἀνεπτυγμέ-

11. Γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ πνεύματος τῆς ἐπικερδείας κ.τ.λ. βλ. Γ. Χαριτάκις, *Ἱστορία τοῦ Κεφαλαιοκρατισμοῦ* (περίληψις ἔργου τοῦ Sombart), Ἀθῆναι (ἄ.ἔ.), σελ. 34.

νες βιομηχανικές κοινωνίες της αφθονίας, ιδιαιτέρως δὲ τῶν Η.Π.Α., παρουσιάζεται πολὺ διαφορετικά, ἀπ' ὅ,τι τὴν σκιαγραφήσαμε ἀμέσως παραπάνω¹². Ἡ ἐργασία καὶ ἡ παραγωγή, ὅσο κι' ἂν παρουσιάζονται ὡς «ὑπερεξημμένες» δραστηριότητες ποὺ προσεγγίζουν τὰ ὅρια τῆς μονομανίας, δὲν εἶναι σήμερα πιά οἱ δεσπόζουσες ἀξίες τῆς οἰκονομίας, οὔτε καὶ εἶναι πλέον ἐντεταγμένες μέσα σὲ θρησκευτικὸ ἢ ἠθικὸ σύστημα. Οἱ ἀξίες τῆς ἐργασίας καὶ παραγωγῆς ἐντάσσονται, στὶς ἀνεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες τῆς ἀφθονίας, μέσα σ' ἓνα κοινωνικὸ σύστημα ποὺ δεσπόζεται ἀπὸ τὴν κατανάλωση καὶ τὴν καταναλωτικὴ μανία, στὴν ὁποία καὶ ὑποτάσσονται. Ἡ ἐργασία καὶ ἡ παραγωγή προσλαμβάνουν τὴν ἀξία τῶν ἀπὸ τὴν κατανάλωση, ἀπὸ τὸ γεγονὸς δηλ. ὅτι ἐξυπηρετοῦν τὴν κατανάλωση. Ἡ ἐργασία δὲν εἶναι πιά «κλήση» ἢ «ἐπάγγελμα». Οὔτε καὶ ἡ ἀποταμίευση ἔχει τὴ θέση καὶ τὴν ἀξία ποὺ εἶχε ἄλλοτε. Ἄν σήμερα ἔχη κάποια ἀξία, ἔχει ὅσο ἐξυπηρετεῖ τὴν κατανάλωση. Ἡ ἀποταμίευση εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴν κατανάλωση, γι' αὐτὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη μεγάλη θέση καὶ ἀξία μέσα σ' ἓνα καταναλωτικὸ-κεντρικὸ σύστημα.

Ἡ κατανάλωση, ποὺ δεσπόζει τῆς ἐργασίας καὶ παραγωγῆς, γίνεται ὄχι μόνον ἡ ἀποφασιστικὴ πλευρὰ καὶ ἀξία τῆς οἰκονομίας ἀλλὰ γίνεται καὶ ἀξία καθ' ἑαυτήν. Ἐνῶ προηγουμένως ἡ κατανάλωση ἦταν κατανάλωση σ' ἐπίπεδο ἐπιβίωσης, κατανάλωσκε δηλ. ὁ ἄνθρωπος τόσο ὅσο χρειαζόταν γιὰ νὰ ἐπιβιώσῃ, σήμερα ἡ κατανάλωση γιὰ ἐπιβίωση εἶναι ἓνα μικρὸ μέρος τῆς ὅλης καταναλώσεως. Ὁ ἄνθρωπος σήμερα καταναλίσκει γιὰ νὰ καταναλίσκῃ· ἔχομε δηλ. κατανάλωση γιὰ τὴν κατανάλωση καὶ ὑπερκατανάλωση. Στὴν κατανάλωση αὐτὴ τὸ καταναλωτικὸ ἀντικείμενο ἢ ἀγαθὸ ἔχει ἀποδεσμευθῇ ἢ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ ἢ ἠθικὰ στοιχεῖα, μέσα στὰ ὁποῖα ἦταν ἄλλοτε περιτυλιγμένο, κι ἔγινε καθαρὸ, ψιλὸ κατανλωτικὸ ἀντικείμενο.

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη αὐτὴ τῆς ἀποσιλώσεως τοῦ καταναλωτικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ὑπερκαταναλώσεως, θὰ ἔλεγε κανεὶς, φθάνομε ἢ πλησιάζομε τὴν ἰδεατὴ μορφή τῆς οἰκονομίας, ἀφοῦ, ἐὰν ἡ οἰκονομία εἶναι ἡ κάλυψη τῶν ἀναγκῶν, φθάσαμε στὴν ὑπερκάλυψη τῶν ἀναγκῶν. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν ἡ οἰκονομία εἶναι (1) ἐργασία, (2) παραγωγή καὶ (3) κατανάλωση, τὸ (1) καὶ (2) εἶναι γιὰ τὸ (3), ἤτοι γιὰ τὴν κατανάλωση· ἐπομένως ὅταν ἡ οἰκονομία ἐξελιχθῇ σὲ ὑπερκατανάλωση, προσεγγίζει τὴν ἰδεατὴ

12. Ἐδῶ δὲν ὀρίζομε τὴν ἐννοια τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας οὔτε καὶ καθορίζομε τὸν τύπο της. Παίρνομε τίς Η.Π.Α. ὡς συγκεκριμένη περίπτωση, διότι τὰ λεγόμενα ἐδῶ ἰσχύουν πρωτίστως γιὰ τίς Η.Π.Α. Ὁ ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὴν ἐννοια τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας καὶ τοὺς τύπους της μπορεῖ νὰ κοιτάξῃ στὸ R. Aron, *Die Industrielle Gesellschaft*, Frankfurt a.M. 1964, σελ. 60-110.

της μορφής, αφού υπερκαλύπτει τόν στόχο της, ό όποίος είναι ή κάλυψη τών άναγκών¹³.

Έτσι στην άμερικανική κοινωνία τής άφθονίας έχομε μιá πραγματοποίηση ή προσέγγιση τοῦ ιδεώδους τής υπερκαλύψεως τών άναγκών. Στις Η.Π.Α. τó πρόβλημα πλέον δέν είναι πώς νά αυξηθῇ ή παραγωγή γιά νά ίκανοποιηθοῦν οί άνάγκες· τó πρόβλημα τής άμερικανικής οίκονομίας δέν είναι πλέον ή παραγωγή άλλ' ή κατανάλωση, δηλ. τó πώς νά καταναλώσουν περισσότερα ή νά αυξήσουν τήν ἤδη επικρατοῦσα υπερκατανάλωση, αυξάνοντας τήν άγοραστική δύναμη τών 'Αμερικανών.

Η μαζική παραγωγή, πού είναι άπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν υπερκατανάλωση, ἔγινε δυνατή κυρίως διά τής ανεπτυγμένης τεχνολογίας μέσα στα πλαίσια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος καί πρωτίστως στις Η.Π.Α. Τó κίνητρο τής ἐπικερδείας ἦταν άποφασιστικής σημασίας, δεδομένου ὅτι ό κεφαλαιοκρατισμός ὡς οίκονομικό σύστημα προωθείται στην άκατάσχετή του δραστηριότητα άπ' αὐτό τó κίνητρο. Μεγαλύτερη σημασία εἶχε, ἐν προκειμένῳ, ή αὐστηρή ἐκλογίκευση τής οίκονομίας, καί μάλιστα ὡς αὐστηρά ἐκλογικευμένη ὀργάνωση τής ἐργασίας γιά τή μεγίστη δυνατή ἐκμετάλλευση τών πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν καί τόν μέγιστο δυνατό πολλαπλασιασμό τών άγαθών.

3. Η ἔννοια τής ἐκλογικεύσεως καί συγκεκριμένες μορφές της.

1. Η ἔννοια τής άπομυθολογήσεως καί τής ἐκλογικεύσεως.

Ο ρίζες τών ιδεατῶν τύπων βυθίζονται ὄχι μόνο στην ὠφελιμοθηρία καί στη θέληση πρὸς δύναμη ὡς κυριαρχία ἐπὶ τής φύσεως, ἀλλά καί στο πρόλογικό ἔδαφος τής μαγικής-μυθικής ἀντιλήψεως. Ο Arnold Gehlen ἀνέπτυξε πειστικά αὐτή τήν ἄποψη καί ὑπεστήριξε ἐμφαντικά ὅτι, πολὺ βαθύτερα ἀπὸ τήν ὥθηση τής πρακτικῆς χρησιμότητος καί τής ἐπιθυμίας γιά κυριαρχία ἐπὶ τής φύσεως, κρύβεται καί δουλεύει, ὡς πρόλογική ὥθηση, ή γοητεία τοῦ πλήρους αὐτοματισμοῦ, ὅπως αὐτὸς παρουσιάζεται στις μυθικές καί μαγικές συλλήψεις. Μὲ ἄλλα λόγια στις ρίζες τής συγχρόνου τεχνικῆς, μάλιστα ὡς κυβερνητικῆς, καί τής ἐπιστήμης βρίσκεται ὡς παρωθοῦσα καί τρέφουσα δύναμη καί ἀρχέτυπος, ή υπερφυσική τεχνική, δηλ. ή μαγεία¹⁴.

13. *The American Economic System*, an Anthology of Writings compiled by M. Salvadori, N. York 1963, σελ. 578-579.

14. Πρβλ. Arn. Gehlen, *Die Seele im technischen Zeitalter*, Hamburg 1957 (σὲ πολλά σημεῖα τοῦ βιβλίου).

Ὁ μάγος, ὡς γνωστὸν, παρουσιάζεται ὡς γνωρίζων τὰ πάντα καὶ ὡς δυνάμενος νὰ ἐνεργήσῃ καὶ νὰ διαπράξῃ τὰ πάντα καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ (νὰ προμηθευθῇ) ὅ,τιδήποτε. Στὴν θρησκεία ἡ παντοδυναμία, ἡ παντογνωσία καὶ ἡ ὑπερεπάρκεια (ὡς αὐτάρκεια) ἀποτελοῦν τοὺς ἀρχέτυπους, στοὺς ὁποίους συμπυκνώνεται ἡ «οὐσία» τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ἀρχέτυπους προσεγγίζει ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, τεχνολογία καὶ οἰκονομία.

Σήμερα ἡ ἐπιστήμη ἄρχισε νὰ εἰσδύῃ στὰ ἄδυτα τῆς φύσεως καὶ τοῦ κόσμου, ὥστε νὰ γνωρίζῃ ἓνα οὐσιῶδες μέρος τῶν μυστικῶν τῆς δημιουργίας. Μὲ τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστὲς καὶ μὲ τὰ σύγχρονα συστήματα ἐπικοινωνίας γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τί γίνεται στὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, ἐνῶ μπορεῖ νὰ προμαντεύσῃ ἓνα μέρος τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἀκόμη περισσότερο θεαματικὴ εἶναι ἡ αὐξηση τῆς δυνάμεώς του. Μὲ τὴν διάσπαση τοῦ ἀτόμου κέρδισε μιὰ τεράστια δύναμη, μπροστὰ στὴν ὁποία ἡ δύναμη τοῦ δυναμίτη εἶναι ἀσήμαντη γελοιογραφία, ἐνῶ μὲ τὰ συστήματα τηλεκατευθύνσεως ἐλέγχει καὶ κατευθύνει σώματα σὲ μακρυνότατες ἀποστάσεις, ὅπως στὸν Ἄρη. Οἱ πηγὲς ἐνεργείας φαίνονται τώρα ἀνεξάντλητες.

Ἡ παντοδυναμία, ἡ παντογνωσία καὶ ἡ ὑπερεπάρκεια δὲν εἶναι ἀκόμη πραγματικότης στὴν κυριολεκτικὴ σημασία τῶν ὅρων αὐτῶν, εἶναι ὅμως σαφῶς βέβαιες δυνατότητες· ἄπειρες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου. Ἐμφανίζεται ἔτσι ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματοποιήσεως τῶν τριῶν αὐτῶν ἀρχετύπων, οἱ ὁποῖοι συνθέτουν τὸν ὑψιστον ἀρχέτυπο, τὸν Θεό, καὶ συμπίπτουν μὲ τοὺς ἰδεατοὺς τύπους τῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνολογίας.

Στὸ φαινόμενο τοῦτο τῆς συμπτώσεως τῶν ἰδεατῶν τύπων τῆς ἐπιστήμης, οἰκονομίας καὶ τεχνολογίας μὲ τοὺς ἀρχέτυπους τῆς θρησκείας, τῆς μαγείας καὶ τοῦ μύθου, μετὰ τὴν ἀποβολὴ τῶν μυθικῶν στοιχείων ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς ἀρχέτυπους, ἀναγνωρίζομε τὴν ἀπομυθολόγησιν. Ὡς γνωστόν, ἡ ἀπομυθολόγησις συνίσταται στὴν ἀποβολὴ τῶν μυθικῶν στοιχείων καὶ στὴν ἐπικράτηση τοῦ λόγου. Μὲ αὐτὴ τὴν γενικὴν ἔννοια ἡ ἀπομυθολόγησις συμπίπτει μὲ τὴν γενικὴν ἔννοια τῆς ἐκλογικεύσεως, ὡς ἐπικρατήσεως καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ λόγου, ἢ ἄλλως λεγόμενο, ἀπομυθολόγησις καὶ ἐκλογίκευσις, ὡς μετάβασις ἀπὸ τὸν μῦθο στὸ λόγο, συμπίπτουν.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας βλέπομε τοὺς Ἕλληνες ἐντεταγμένους μέσα στὸ σύμπλεγμα μύθου - συμβόλου - ἱεροτελεστίας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῶν πολιτισμῶν. Αὐτὸ τὸ σύμπλεγμα, ὡς ἀρραγῆς συνεχῆς ἐπιφάνεια —τὸ ὀνομάζομε ὀντολογικὴ συνέχεια— ἀποτελεῖ τὸ δάπεδο ἢ τὴν κοίτη, μέσα στὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ζοῦν, μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, μὲ μιὰν αἴσθησι βεβαιότητος καὶ ἀσφαλείας. Κάποτε ὅμως ἡ ἐπιφάνεια αὕτη ραγίζει καὶ σιγὰ-σιγὰ ἀνοίγονται χάσματα. Ἐμφανίζεται ὁ λό-

γος καὶ ἀρχίζει ἡ ἀπομυθολόγησις· ὁ λόγος ἔρχεται νὰ ἀναιρέσῃ τὸν μῦθο καὶ νὰ διασπάσῃ τὴν ἐνότητα τοῦ μύθου. Τὴν ἐπιφάνεια τοῦ μύθου σπάζουν ἀποφασιστικὰ οἱ πρῶτοι Ἴωνες φιλόσοφοι καὶ ἀποφασιστικώτερα ἡ Σοφιστική.

Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὁ λόγος χαρακτηρίζεται ὡς *τιθέναι χωρίς*· ὁ λόγος διακρίνει καὶ χωρίζει, ἀντιθέτως πρὸς τὸν μῦθο ποὺ ἐνώνει, ἢ καλύτερα εἶναι ἐξ ὑπαρχῆς ἐνότητος. Βεβαίως δὲν λείπει καὶ ἀπὸ τὸν λόγον ἡ ἐνοποιὸς τάσις. Ὁ λόγος προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ σὲ μιὰ σύνοψη· μὲ τὴν προσπάθεια ὅμως αὕτὴ δὲν ἀναιρεῖται ὁ βασικὸς χαρακτήρας τοῦ λόγου ὡς «τιθέναι χωρίς». Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τοῦ λόγου εἶναι ἡ αἰτιολόγησις (*λόγον διδόναι, λόγον λαμβάνειν*). Στὴν ἀναζήτησι τῆς αἰτίας ὁ λόγος εἶναι μιὰ διαρκὲς ἀναζήτησις· δὲν ἀρκεῖται στὴν μιὰν ἢ τὴν ἄλλην αἰτία, προσπαθεῖ πάντοτε νὰ ἀναχθῇ σὲ μιὰν ἄλλην αἰτία, ὥστε, ἂν δὲν τεθῇ «αὐθαίρετα» ἓνα τέρμα, γίνεται μιὰ ἀναγωγὴ ἐπ' ἄπειρον.

Ἐνῶ ὅμως ὁ λόγος ἀμφισβητεῖ ὅλα τὰ ἄλλα, προβάλλει καὶ θέτει τὸν ἑαυτό του μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Ἀνεβαίνει μέχρι τοῦ Ὀλύμπου γιὰ νὰ ἀμφισβητήσῃ τοὺς θεοὺς καὶ γιὰ νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἰδική του ὑπόστασις. Θέλει νὰ εἰσαγάγῃ τὴν δική του τάξιν. Καὶ πράγματι· ὁ λόγος στὶς ἐπιστῆμες προχωρεῖ μὲ μιὰν ἀπόλυτη βεβαιότητα, ὥστε νὰ κατορθῶνῃ νὰ ἐπικαλύπτῃ τὴν ἀνασφάλεια, ποὺ ἐδημιούργησεν ὁ ἴδιος, μὲ τὰ χάσματα τὰ ὁποῖα ἀνοιξε στὴν ἐπιφάνεια τῶν ὄντων. Οἱ ἐπιστῆμες μένουν στὸ δογματισμὸ τῶν ὑποθέσεων κατὰ τὸν Πλάτωνα, διότι δὲν ἐρωτοῦν γι' αὐτὲς τίς ὑποθέσεις· δηλ. ὁ λόγος στὶς ἐπιστῆμες δὲν ἔρχεται νὰ ἐρωτήσῃ γιὰ τίς δικές τους ὑποθέσεις, τίς ἀφήνει καὶ τίς δέχεται ὅπως εἶναι· ἔτσι δὲν αἰσθάνεται καὶ δὲν συνειδητοποιεῖ τὸ κενὸ μέσα στὸ ὁποῖον αἰωρεῖται.

Εἰς τὴν Φιλοσοφίᾳ ὅμως ὁ λόγος προωθεῖται πέρα ἀπὸ τίς ὑποθέσεις πρὸς τὸ ἀνυπόθετο. Ὁ Πλάτων πιστεύει ὅτι φθάνει στὸ ἀνυπόθετο, ποὺ εἶναι τὸ τελευταῖο στήριγμα, πάνω στὸ ὁποῖο φέρονται ὅλα. Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως φαίνεται ὅτι ὁ λόγος δὲν κατορθώνει νὰ φθάσῃ στὸ ἀνυπόθετο, παρ' ὅλον ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναχθῇ πέρα ἀπὸ τίς ὑποθέσεις· ἀναγόμενος ὅμως ὁ λόγος πέρα ἀπὸ τίς ὑποθέσεις καὶ μὴ φθάνοντας στὸ ἀνυπόθετο, καὶ ἐπειδὴ ἔχει ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ τὴν ψευδαίσθησιν τῆς βεβαιότητος τοῦ ἐπιστημονικοῦ δογματισμοῦ, ὁ ὁποῖος νομίζει τίς ὑποθέσεις ὡς τὸ ἔσχατο καὶ βεβαιότατο, μένει ὁ λόγος μετέωρος. Σ' αὐτὸ τὸ μετεωρισμὸ τοῦ μπορεῖ ὁ λόγος νὰ συνειδητοποιήσῃ τὸ ὅτι καὶ ὁ ἴδιος βρίσκεται στὸ κενὸ ἀθεμελίωτος.

Ὅπως ὁ λόγος ὁ ἴδιος μένει μετέωρος, τὸ ἴδιο γίνεται μετέωρος, ἀπομονωμένος καὶ ἀποξενωμένος καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἐνῶ ὁ μῦθος θέτει ἢ ἐντάσσει τὸν ἄνθρωπο μέσα σὲ μιὰν ἐνιαία τάξιν, ὁ λόγος μὲ τὴ θεμελιώδη του τάξιν πρὸς χωρισμό, ἀποχωρίζει καὶ ἀπομονώνει τὸν ἄνθρωπο. Στὸν μῦθο, ἡ τάξις τοῦ κόσμου προέρχεται ἀπ' ἔξω, ἄνωθεν, ὡς ἓνα εἶδος ἀποκαλύψεως·

μέσα σ' αὐτὴ τὴν τάξη εἶναι ἐντεταγμένοι οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ θεοί, γύρω ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι περιστρέφονται ἐντὸς αὐτῆς τῆς τάξεως. Μὲ τὸν λόγον ὅμως, φανερὰ ἢ λανθανόντως, αὐτὴ ἡ τάξη ὑποσκάπτεται, καὶ μαζὶ καὶ τὸ κέντρο, δηλ. οἱ θεοί. Σιγὰ - σιγὰ στὸ κέντρο θέτει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του, διότι ὁ λόγος, ὁ νέος νομοθέτης τῶν ὄντων, εἶναι δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι σχεδὸν ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος¹⁵.

Ἡ ἀπομυθολόγηση ἢ ἐκλογίκευση, στὴν γενικὴν ἔννοια τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸ μῦθο στὸ λόγο, γίνεται κατὰ ταῦτα ἀποφασιστικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὅμως ἡ ἀπομυθολόγηση ἦταν ἢ μετάβαση ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν θεωρητικὸν λόγο, στὸν λόγο δηλ. ὡς θεωρητικὴ ἢ γνωστικὴ ὁργάνωση καὶ ἐρμηνεία τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμον δεδομένων. Στούς νεώτερους χρόνους, καὶ μάλιστα στὴν ἐποχὴ μας, ἡ ἐκλογίκευση δὲν εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν λόγο, ὡς θεωρητικὴ ὁργάνωση καὶ ἐρμηνεία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ προπάντων ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ —καὶ ὄχι μόνον ἡ θεωρητικὴ— τοῦ λόγου στὴν αὐστηρὰ ὁργάνωση τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμον, καὶ εἰδικώτερα περὶ τὴν φύσιν δεδομένων, ὥστε ὁ ἄνθρωπος ὄχι ἀπλῶς νὰ τὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύῃ ἀλλὰ προπάντων νὰ κυριαρχῇ ἐπάνω σ' αὐτὰ καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦ κατὰ βούλησιν, γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν δικούς του πρακτικούς σκοποὺς καὶ δικές του ἀνάγκες.

Γιὰ τὴν ἐκλογίκευση αὐτὴ τῶν νεωτέρων χρόνων, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λόγος πρακτικοποιεῖται καὶ γίνεται τεχνικός λόγος, ἐνίοτε μάλιστα καὶ ἀποθεωρητικοποιεῖται, θὰ χρησιμοποιοῦμε εἰδικώτερα τὸν ὅρο ἐκλογίκευση, ἐνῶ τὸν ὅρο ἀπομυθολόγηση τὸν περιορίζομε στὶς περιπτώσεις τῆς ἀποβολῆς τῶν μυθικῶν στοιχείων καὶ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τὸν μῦθο στὸν θεωρητικὸν λόγο.

Ἀπὸ τὰ λεχθέντα περὶ τὸν ἰδεατὸν τύπο τῆς ἐπιστήμης ἔγινε φανερό ὅτι μία κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὴ ἐπιστήμη, τὸ Μαθηματικά, γίνεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἔμπρακτος ἐφηρμοσμένη, πρακτικοποιεῖται ὡς πρὸς ἓνα σημαντικὸ μέρος τῆς καὶ περαιτέρω μηχανοποιεῖται καὶ ἐκβάλλει στὴν τεχνολογία, ἢ ὁποία εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐκλογικεύσεως. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ μαθηματικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς λόγος, ὡς πρὸς ἓνα μέρος τῶν καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ, γίνονται τεχνολογικοὶ λόγοι. Ἀλλωστε αὐτὴ ἡ πρακτικοποίηση τῶν Μαθηματικῶν ἀπετέλεσε μιὰν ἀπὸ τὶς βασικώτερες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγχρόνου τεχνολογίας ὡς κυβερνητικῆς. Ἡ μαθηματικοποίηση, ὡς ἰδεατὸς τύπος τῆς ἐπιστήμης, δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν τεχνολογία ὡς αὐτοματοποίηση, ἐφ' ὅσον στὰ μαθηματικὰ ἡ τυποποίηση εἶναι

15. Πρβλ. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Οἱ καταβολὲς τῆς ἀποξενώσεως*, «Φιλολογικὴ Κύπρος», Λευκωσία 1964.

ένας βαθμός αυτοματοποιήσεως, με την έννοια ότι μιὰ και ἐπιτευχθῇ μαθηματική διατύπωση, ἢ ὁποία και εἶναι τυποποίηση, οἱ μαθηματικὲς πράξεις διεξάγονται μ' ἓνα σχετικὸν αὐτοματισμό.

Καὶ οἱ τρεῖς δραστηριότητες (ἐπιστήμη, τεχνολογία, οἰκονομία) εἶναι περιπτώσεις αὐστηρῆς λογικῆς ὁργανώσεως ὅχι μόνον τῆς ὕλης των ἀλλὰ καὶ τῆς μεθόδου των. Καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ἡ μέθοδός των εἶναι αὐστηρὴ ὁργάνωση διαδικασίας, δηλ. αὐστηρὴ ἀποσαφήνιση καὶ ὁργάνωση ἀρχῶν καὶ κανόνων βάσει τῶν ὁποίων ἐργάζονται. Αὕτῃ ἡ ὁργάνωση εἶναι περίπτωση ἐκλογικεύσεως. Δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε ὅμως με αὕτῃ τὴν πλευρά, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν εἰδικὴ μεθοδολογία τῆς καθεμιᾶς ἀπ' αὐτὲς τὶς δραστηριότητες καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς στὰ πολυάριθμα ἐπιστημονικὰ ἐγχειρίδια.

Ἡ ἐκλογίκευση, βάσει τῶν ὧν ἐλέχθησαν ὡς τώρα, εἶναι :

(α) ἀπομυθολόγηση ὡς μετάβαση ἀπὸ τὸν μῦθο στὸ λόγο,

(β) αὐστηρὴ ὁργάνωση, ὅχι μόνον θεωρητικῇ, δηλ. ὅχι μόνον περιγραφῇ καὶ ἐρμηνείᾳ, ἀλλὰ προπάντων καὶ πρακτικῇ τῶν περὶ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον δεδομένων ἢ τῆς ἐν γένει πραγματικότητος με σκοπὸ τὴν πρακτικὴν χρησιμοποίησιν αὐτῆς. Ἡ ὁργάνωση αὕτη γίνεται διὰ τοῦ λόγου.

Ἡ ὁργάνωση αὕτη διὰ τοῦ λόγου :

(i) προϋποθέτει τὴν ἀπομυθολόγηση με τὴν έννοια (α) ἀνωτέρω, ὡς ἀποβολὴ τῶν μυθικῶν στοιχείων καὶ ἀπομάκρυνση τῶν λογικῶς καὶ θεματικῶς μὴ οὐσιωδῶν.

(ii) σημαίνει τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς τάξεως βάσει σαφῶς καθωρισμένων στόχων, ἀρχῶν καὶ κανόνων διαδικασίας καὶ ἐργασίας, ἥτοι μιᾶς, ἐκ μέρους τοῦ ὑποκειμένου, ἐνσυνειδήτου τάξεως.

Τὸ σημεῖον (ii) εἶναι βασικὸ γνῶρισμα τῆς ἐκλογικεύσεως τῆς ἐποχῆς μας καὶ τὴν διακρίνει σὰν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου ἀπὸ ἄλλες ἐποχές, διότι, ὡς γνωστόν, καὶ σὲ ἄλλες ἐποχές εἶχαμε ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου στὴν πράξιν, ἢ, ἄλλως λεγόμενο, πρακτικοποίησιν τοῦ λόγου. Ἡ πρακτικοποίησιν ὅμως σὲ προηγούμενες ἐποχές καὶ περιορισμένης κλίμακος ἦταν καὶ οὔτε εἶχε τὴν αὐστηρὴ ὁργάνωση, ὅπως αὕτη ἀναφέρεται στὸ σημ. (ii) ἀνωτέρω.

Θὰ παρακολουθήσωμε τώρα συνοπτικὰ τὴν ἐκλογίκευση :

(α) τῆς ἐργασίας ἐν γένει, εἴτε αὕτη εἶναι ἐργασία με τὴν έννοια τῆς οἰκονομίας εἴτε εἶναι ἔργο στὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας.

(β) τῆς πολιτείας.

(γ) τοῦ ἰδίου τοῦ λόγου.

2. Ἡ ἐκλογίκευση τῆς ἐργασίας.

Φαίνεται ὅτι ἡ ἐκλογίκευση τῆς ἐργασίας, στὴν αὐστηρὴ σημασία τοῦ ὅρου, ἄρχισε με τὴν οἰκονομία. Οἰκονομία ἐδῶ νοεῖται ἡ λογικῶς ὠργανωμένη δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ νὰ καλύψῃ καὶ ἱκανοποιήσῃ οἰκονομικὲς ἀνάγκες του. Ἐργασία βεβαίως ὑπῆρχε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ποὺ ὑπῆρξεν

ἄνθρωπος. Κατ' ἀρχὰς ὅμως ἡ λογικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας εἶναι ὑποτυπώδης. Τότε ἡ ἐργασία γίνεται ἔλλογος ἐνέργεια καὶ σύστημα λογικῶς ὀργανωμένο, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ ὁμιλήσωμε περὶ ἐκλογικεύσεως, ὅταν ἐμφανίζεται ἡ οἰκονομία ὡς ἐπιστήμη. Ἡ μέθοδος ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας σὲ λογικὸ σύστημα ἐπεκτείνεται σὺν τῷ χρόνῳ καὶ σ' ἄλλες περιπτώσεις ἔργου, ὅπως π.χ. στὴν ἐπιστήμη, στὴν ἐρευνα κλπ.

Ἐκλογικευομένη ἡ ἐργασία (ἢ τὸ ἔργο), ὀργανώνεται τελολογικά, δηλ. τίθενται καὶ ἀποσαφηνίζονται στόχοι γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν. Ἀποσαφήνιση στόχων σημαίνει, μετὰ τὴν σύλληψη καὶ θέση των, σαφῆ ὁρισμὸ τούτων καὶ ἀποβολὴ ὅλων τῶν ξένων ἢ ἀσχέτων πρὸς αὐτὰ καὶ ἀσημάντων γιὰ τοὺς ἀποσαφηνισθέντας στόχους στοιχείων. Περαιτέρω σημαίνει ἡ ἀποσαφήνιση ἐδῶ ἀνάλυση τοῦ στόχου ἢ τῶν στόχων σὲ ἄλλους ἐπὶ μέρους στόχους κ.ο.κ.

Γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν στόχων ἐξευρίσκονται, μελετῶνται καὶ ὑπολογίζονται τὰ μέσα ποὺ θὰ χρησιμοποιηθοῦν. Ὡς μέσα ἐδῶ νοοῦνται ὄχι μόνον τὰ ὑλικά δεδομένα, ὄργανα, ὕλεις κ.τ.τ., ἀλλὰ καὶ οἱ τρόποι ἢ διαδικασίες χρήσεώς των. Ἀκόμη καὶ τὰ πρόσωπα, ποὺ θὰ προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες των, νοοῦνται ἐδῶ ὡς μέσα.

Ἕνας τρόπος χρησιμοποίησεως τῶν «ἐμψύχων μέσων» εἶναι ἡ κατανομή ἢ ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ εἰδίκευση. Ὁ καταμερισμὸς, ποὺ εἶναι βασικώτατη ἀρχὴ ὀργανώσεως τῆς ἐργασίας, ἀναφαίνεται πολὺ ἐνωρὶς στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, πολὺ πρὶν ἀναφανῇ ἡ οἰκονομία ὡς ὀργανωμένη ἐπιστήμη. Κατὰ τὸν καταμερισμὸ ἕκαστον πρόσωπον ἢ ὁμὰς προσώπων ἀναλαμβάνει ἓνα μέρος τῆς ἐργασίας, τὸ ὁποῖο ἐξετάζει, ἐρευνᾷ, μελετᾷ κλπ. εἰδικώτερα, λεπτομερέστερα. Τὰ μέσα, τόσον τὰ ἄψυχα ὅσον καὶ τὰ ἐμψυχα, ὀργανώνονται σὲ μιὰ τάξιν ἀναλόγως τοῦ μέρους ἐργασίας καὶ τοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζουν. Ἡ ὀργάνωση εἶναι, προκειμένου περὶ προσώπων, ἱεραρχικὴ καὶ ὑπρόσωπη, μὲ τὴν ἐννοία ὅτι δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν προσωπικὲς συμπάθειες ἢ ἀντιπάθειες, προσωπικὲς προτιμήσεις κ.τ.τ. γιὰ τὴν ἐνταξιν τοῦ προσώπου στὸ α ἢ β μέρος τῆς ἐργασίας καὶ ἱεραρχίας, ἀλλὰ μόνον ἡ πρωτίστως ἡ καταλληλότης του ἢ ἡ δυνατότης συμβολῆς του στὴν ἐπιτυχία τοῦ τεθέντος μερικωτέρου καὶ γενικωτέρου στόχου. Ἡ ὀργάνωση ἐπὶ τῶν γραμμῶν αὐτῶν χαρακτηρίζεται συνήθως ὡς γ ρ α φ ε ι ο - κ ρ α τ ι κ ῆ.

Ἡ ὅλη ὀργάνωση τῆς ἐργασίας ἢ τοῦ ἔργου σχεδιάζεται καὶ προγραμματίζεται ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι οἱ στόχοι, τὰ μέσα, οἱ τρόποι, ὁ χρόνος πραγματοποίησεως κλπ. μελετῶνται, ἀναλύονται καὶ ὑπολογίζονται λογιστικῶς ἐκ τῶν προτέρων μὲ σκοπὸ τὴν ἀποβολὴν ἢ τὸν ἀποκλεισμὸ ἢ τὸν κατὰ τὸ δυνατόν περιορισμὸ τοῦ ἀπροσδοκῆτου, τοῦ μὴ προβλεπτοῦ, ἢ τοῦ τυχαίου. Μέθοδος καὶ ὀργάνωση τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι ἐ κ λ ο γ ῖ κ ε υ σ η.

3. Ἡ ἐκλογίκευση στὴν Πολιτεία.

(α) Ἡ Πλατωνικὴ Πολιτεία.

Τὴν ἐκλογίκευση προσπάθησε νὰ φέρῃ στὸ φῶς καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ στὴν περιοχὴ τῆς πολιτείας ὁ Πλάτων. Ἡ πλατωνικὴ Πολιτεία ἀποτελεῖ, ἐξ ὧν μποροῦμε νὰ γνωρίζωμε, τὴν πρώτη καί, μέχρι τινός, ἀρχετυπικὴ περίπτωση ἐκλογικεύσεως τῆς πολιτείας. Ὅ,τι ἀκολούθησε ἀργότερα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογίκευση στὴν περιοχὴ τῆς πολιτείας, στὴ θεωρία καὶ πράξη, εἶναι ἀναμνήσεις ἢ ἀπηχήσεις αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς ἐκλογικεύσεως. Γι' αὐτὸ ἐνδείκνυται μιὰ συνοπτικὴ θεώρηση τῆς ἐκλογικεύσεως στὴν πλατωνικὴ Πολιτεία.

Ἡ ἐκλογίκευση στὴν πολιτεία συνίσταται στὴν ὁργάνωσή της βάσει τῆς ἰδέας. Ἰδέα σημαίνει τὸν τέλειο τύπο ἢ μορφή μιᾶς ὁργανώσεως ἢ τάξεως πραγμάτων. Πρὸς αὐτὴ τὴν μορφή ἢ τὸν τύπο ὀφείλει νὰ προσπαθῇ νὰ προσαρμοσθῇ ἡ πολιτεία. Κύριο γνώρισμα τῆς ὑγιοῦς πολιτείας, ἡ ὁποία προσανατολίζεται πρὸς τὸν τέλειο αὐτὸν τύπο, εἶναι ἡ λογικὴ διάρθρωση καὶ διάταξη τῶν στοιχείων της καὶ ἡ ἐπακόλουθος ἐνότης. Λογικὴ διάταξη σημαίνει, ὅτι ὅλα τὰ πράγματα τῆς πολιτείας κρίνονται, ἀξιολογοῦνται καὶ «διατάσσονται» βάσει μιᾶς ἀρχῆς, τῆς ἀρχῆς ἡ ὁποία θὰ ἐπιφέρῃ τὴν *οἰκείαν ἀρετὴν* στὴν πολιτεία. Ἡ σημασία τῆς λογικῆς διατάξεως καὶ διαρθρώσεως καταφαίνεται ἀπὸ μιὰν ἀντιπαραβολὴ μὲ τὴν πολιτεία, στὴν ὁποία ἡ διάταξη δὲν εἶναι κατὰ λόγον, ἀλλὰ κατ' ἐπιθυμίαν ἢ κατὰ φύσιν. Ἡ πολιτεία, στὴν ὁποίαν ἄρχει ἡ ἐπιθυμία, παρουσιάζει συγκρουόμενες τάξεις, ὥστερεῖ σὲ ἐνότητα καὶ δίδει τὴν εἰκόνα τοῦ τυχαίου ἢ τοῦ συνονθυλεύματος.

Ποιὰ εἶναι ἡ ἀρχή, ἡ ὁποία θὰ φέρῃ στὴν πολιτεία τὴν «οἰκείαν» ἀρετή, θὰ δώσῃ δηλ. μιὰν πολιτεία λογικῶς διαρθρωμένη καὶ συντεταγμένη; Ἐκαστον ὃν ἔχει τὴν *οἰκείαν τάξιν* (*Γοργίας* 503)· ἡ πραγματοποίησις τῆς οἰκείας τάξεως εἶναι ἡ ἀρετὴ ἐκάστου ὄντος. Καὶ ἡ πολιτεία ἔχει τὴν τάξιν (ἢ κόσμον), τὴν ὁποία πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ, ἂν πρόκειται νὰ εἶναι πολιτεία· τὴν *οἰκείαν τάξιν* ἡ πολιτεία πραγματοποιεῖ διὰ τῆς ἀρχῆς: *ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ πράττειν*, δηλ. καθένας νὰ ἐκτελῇ τὸ ἔργον, ἐφ' ᾧ τέτακται. Μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τὰ μέρη τῆς πολιτείας συντάσσονται σὲ μιὰν ἐνότητα. Ἡ πολιτεία διακρίνεται σὲ μέρη, βάσει τῆς διακρίσεως τῆς ψυχῆς σὲ μέρη· ἡ ψυχὴ διακρίνεται σὲ λογικόν, θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν. Ἀντιστοίχως διακρίνονται τρεῖς ἀνθρώπινοι τύποι: ὁ φιλόσοφος, ὁ φιλόνεικος καὶ ὁ φιλοκερδής. Τὰ μέρη ἢ οἱ τάξεις τῆς πολιτείας διακρίνονται, βάσει τῆς ψυχολογικῆς καὶ τυπολογικῆς αὐτῆς διακρίσεως, στὴν τάξιν τῶν ἀρχόντων (λογικόν - φιλόσοφοι), τῶν φυλάκων (θυμοειδὲς - φιλόνεικοι) καὶ στὴν οἰκονομικὴ τάξιν (ἐμποροὶ - παραγωγοὶ) (ἐπιθυμητικόν - φιλοκερδεῖς) (*Πολιτεία* 582, 583 κ.ἄ.).

Ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς τάξεις πρέπει νὰ ἄρχῃ ἡ τάξις τῶν φιλοσόφων, διό-
 ὁ λόγος εἶναι ἐκ φύσεως τεταγμένος νὰ ἄρχῃ. Κατὰ τὴν ὄντολογικὴν τάξιν,
 ὅπως αὐτὴ παρατηρεῖται στὸν κόσμον καὶ στὴν τέχνη, ἄρχει ὁ λόγος ὡς
 οὐλοποιός, ὡς «διατάσσων» νοῦς. (Μὲ τὴν τέχνην ὁ Πλάτων ἐννοεῖ: ἐπι-
 τήμη, καλλιτεχνία, χειροτεχνία καὶ τεχνική). Ἐπομένως ὁ λόγος εἶναι
 ὄντολογικῶς τεταγμένος νὰ ἄρχῃ. Τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας εἶναι στὸ
 ἄθος τοῦ πρόβλημα διατάξεως καὶ ἱεραρχήσεως τῶν τάξεων τῆς.

Ἡ παιδεία, ὡς μέριμνα γιὰ τὴν ψυχὴ, τῆς ὁποίας τὰ μέρη εἶναι ἀντίστοι-
 α πρὸς τίς τάξεις τῆς πολιτείας, παρουσιάζεται ἐπίσης ὡς πρόβλημα τάξεως
 καὶ ἱεραρχήσεως αὐτῶν τῶν μερῶν. Καὶ ἡ ψυχὴ, ὅπως τὰ ἄλλα ὄντα, ἔχει
 τὴν οἰκείαν τάξιν, τὴν ὁποία πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ, γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν
 ἀρετή. Τὴν τάξιν αὐτὴ θὰ πραγματοποιήσῃ ἡ ψυχὴ, ἂν ἀκολουθήσῃ καὶ ἐδῶ
 τὴν ἀρχήν: *ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ πράττειν*. Ἡ τάξις τῆς ψυχῆς σημαίνει ἱεράρ-
 χηση τῶν μερῶν τῆς κατὰ τὴν ὄντολογικὴν τάξιν, δηλ. ὑπαγωγὴ τῶν δύο
 ἄλλων μερῶν στὸ λογικόν. Τέτοια ἱεράρχηση δὲν σημαίνει ἐκρίζωση τοῦ
 ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέρους. Ὁ Πλάτων δὲν καταδικάζει καὶ δὲν ἐκρίζωνει
 τὸ ἐπιθυμητικόν, ὅπως οἱ Στωικοὶ ἢ οἱ ἄσκητές. *Τὸ ἐπιθυμητικὸν μήτε
 ἐνδεία μήτε πλησμονῇ τρέφειν. . . (Πολιτεία 571).*

Ἡ κατὰ λόγον διάταξις τῶν τάξεων τῆς πολιτείας καὶ τῶν μερῶν τῆς
 ψυχῆς συμφωνεῖ μὲ τὴν ὄντολογικὴν τάξιν. Ἡ ὁμολογία τῆς ἀνθρώπινης τά-
 ξεως (πολιτείας καὶ ψυχῆς) μὲ τὴν ὄντολογικὴν τάξιν εἶναι ἡ βασικώτατη
 ἀρχὴ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Ἄλλη διάταξις τῆς ψυχῆς
 καὶ τῆς πολιτείας θὰ βρισκόταν σὲ παραφωνία μὲ τὴν ὄντολογικὴν τάξιν.

Τὴν ὄντολογικὴν τάξιν, τὴν ὁποία θέλει νὰ ἐγκαθιδρύσῃ στὴν πολιτεία,
 διαβλέπει ὁ Πλάτων στὴν τέχνη καὶ στὸν κόσμον. Τέχνη καὶ κόσμος εἶναι,
 γιὰ τὸν Πλάτωνα, δύο πρότυπα, τὰ ὁποῖα ἀναλύει γιὰ νὰ φανερώσῃ τὴν
 τάξιν τῶν. Εἰς τὸν *Γοργία* ἡ τέχνη συλλαμβάνεται καθαρὰ ὡς *ἀγωγὴ τῶν
 διαφορῶν στοιχείων εἰς τάξιν καὶ ἁρμονίαν* (*Γοργίας* 504). Εἰς τὸν *Τίμαιον*
 ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνάλυσις τοῦ κόσμου στὸ ἄμορφο καὶ στὴν ἰδέαν, ἡ ὁποία
 μορφώνει, δηλ. θέτει σὲ τάξιν τὴν ἄμορφη ὕλη. Εἰς τὸν *Φίληβον* ἀναλύεται
 ἡ τέχνη καὶ ὁ κόσμος ὡς σύνθεσις ἀπείρου καὶ πέρατος. Εἰς ὅλες αὐτὰς τίς
 περιπτώσεις ὁ παράγων, ὁ ὁποῖος φέρει τὴν τάξιν —κάποτε ταυτίζεται ὁ
 παράγων αὐτὸς μὲ τὴν τάξιν— εἶναι ὁ λόγος. Ὁ λόγος ὡς ὑπεύθυνος γιὰ
 τὴν ὄντολογικὴν τάξιν, ὡς ρυθμιστής, εἶναι ἐκ τῆς φύσεώς του τεταγμένος
 νὰ ἄρχῃ: *πέφυκεν ἄρχειν*.

Ἡ πλατωνικὴ ἐκλογίκευσις στὴν *Πολιτεία*, συνίσταται, κατὰ ταῦτα,
 στὴν προσπάθεια ἀπομακρύνσεως ἢ περιορισμοῦ τοῦ τυχαίου καὶ στὴν
 ὑποκατάστασις τῆς φυσικῆς διὰ τῆς λογικῆς τάξεως. Ὡς φυσικὴ τάξις νο-
 εῖται ἐδῶ ἡ τάξις ποὺ ἐπικρατεῖ στὴν βιολογικὴ σφαῖρα, ὅπου ἡ ἐπιθυμία,
 ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας ἢ τῆς ἐπιβιώσεως τοῦ ατόμου ἢ τοῦ εἴδους,

ή επιβολή τοῦ ἰσχυροῦ ἐπὶ τοῦ ἀδυνάτου, τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον κ.τ.τ., εἶναι οἱ ρυθμιστικὲς ἀρχές ἢ οἱ ρυθμιστικοὶ παράγοντες ὁργανώσεως τῆς πολιτείας. Ἐναντι αὐτῆς τῆς ὁργανώσεως ὁ Πλάτων εἰσάγει μιὰν ὁργάνω-
 νωση, ἡ ὁποία στηρίζεται ἐπὶ τοῦ λόγου, ἐπὶ τοῦ λόγου συμβιώσεως καὶ ὄχι ἐπὶ τῆς ὁρμῆς τῆς ἐπιβιώσεως. Ἡ ρυθμιστικὴ ἀρχὴ τοῦ λόγου ἀποκα-
 θιστᾷ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴν πολιτεία τὴν οἰκεία ἀρετὴ, τὴν οἰκεία τάξη. . .
 Ἡ βιολογικὴ τάξη δὲν εἶναι ἡ οἰκεία τάξη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Μὲ τὴν ἐκλο-
 γίκευση ἄρα ὁ ἄνθρωπος στηρίζεται στὶς ἰδικές του ἀρχές, ὄχι στὶς φυσικὲς
 - βιολογικὲς. Στὴ βιολογικὴ τάξη ὁ ἄνθρωπος καθορίζεται ἀπὸ τὶς βιολο-
 γικὲς ὁρμές· στὴ λογικὴ τάξη καθορίζεται ἀπὸ τὸ λόγο, ποὺ εἶναι ἰδική
 τοῦ ἀρχῆ. Διὰ τοῦ λόγου δὲν κατευθύνεται ὡς πρὸς τὶς πράξεις του, ἀλλὰ
 κατευθύνει τὶς πράξεις τοῦ ὁ ἴδιος. Μὲ τὸν λόγο ὁ ἄνθρωπος δὲν ἑτερονομεῖ-
 ται, ἀλλ' αὐτονομεῖται, ἄρα ἀπελευθερώνεται.

(β) Νεώτεροι χρόνοι.

Στοὺς νεώτερους χρόνους ἐπιχειρεῖται αὐστηρὴ ἐκλογίκευση στὴν
 περιοχὴ τῆς πολιτείας σὲ δυὸ περιπτώσεις: στὸν Κ ε φ α λ α ι ο κ ρ α τ ι -
 σ μ ὸ καὶ στὸν Σ ο σ ι α λ ι σ μ ὸ. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἄνθρωποι
 καὶ πράγματα ὁργανώνονται σὲ αὐστηρὰ συστήματα, κυρίως ὡς πρὸς τὴν
 οἰκονομικὴ πλευρά.

Ὁ Κεφαλαιοκρατισμὸς εἶναι κοινωνικοοικονομικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖο
 στηρίζεται στὶς ὑποθέσεις:

(α) τοῦ φυσικοῦ δικαίου: τὸ ὀρθὸ εἶναι τὸ κατὰ φύσιν δίκαιο,
 ἡ φυσικὴ τάξη.

(β) τοῦ ατομικισμοῦ: ἐπίκεντρο εἶναι τὸ ἄτομο καὶ ὄχι ἡ
 πολιτεία.

(γ) τοῦ ὠφελισμοῦ: τὸ κάθε τι κρίνεται ἀναλόγως τῆς ὠφε-
 λείας.

Ὁ βασικὸς νόμος ποὺ διέπει τὴν λειτουργία τοῦ συστήματος εἶναι ὁ
 νόμος τῶν τιμῶν (ζητήσεως - προσφορᾶς). Ὁ νόμος αὐτὸς λειτουρ-
 γεῖ ἐλεύθερα στὸ σύστημα καὶ ρυθμίζει τὴν παραγωγή - κατανάλωση. Ἡ
 οἰκονομικὴ τάξη ρυθμίζεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμο καὶ γι' αὐτὸ οὔτε ἀναγκαία
 οὔτε καὶ ἐπιτρεπτὴ εἶναι ἡ ἐπέμβαση τῆς πολιτείας.

Οἱ ἀρχές ποὺ διέπουν τὸν Κεφαλαιοκρατισμὸ ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴ ὁργάνωση
 εἶναι:

(α) τῆς ἐπικερδείας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ οἰκονομικὴ δραστηριότης δὲν
 ἀναλαμβάνεται γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀνάγκες, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ κέρδος καὶ νὰ αὐξήσῃ
 τὰ χρηματικὰ ἀποθέματα (χρηματικὰ κεφάλαια καὶ κεφαλαιουχικὰ ἀγαθά). Ὅλα τὰ ἄλλα
 παραμερίζονται.

(β) τοῦ οἰκονομικοῦ ὀρθολογισμοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖο κάθε ἐνέργεια

οργανώνεται ή ρυθμίζεται με γνώμονα την μέγιστη δυνατή σκοπιμότητα μάλιστα δε ως : (i) διεύθυνση της οικονομίας σύμφωνα με ώρισμένο σχέδιο, (ii) όρθή επιλογή των μέσων, (iii) ως λογιστικότητας.

Από τη συνοπτική αυτή έκθεση γίνεται φανερό ότι ο Κεφαλαιοκρατισμός ως προς τις υποθέσεις του διατηρεί την φυσική τάξη και επομένως δεν έκλογικεύει, ενώ ως προς τις οργανωτικές αρχές έκλογικεύει ριζοσπαστικά, παραμερίζων τα πάντα, θέτων την επικέρδεια ως τον μόνο του στόχο και οργανώνων αυστηρά τα μέσα προς επίτευξιν του βασικού και μοναδικού του στόχου (ήτοι της επικερδεΐας) κατά το (β) άνωτέρω.

Ο Σοσιαλισμός άρνεΐται τις βασικές υποθέσεις του Κεφαλαιοκρατισμού. Αντί του φυσικού δικαίου και του άτομικισμού εισάγει —ή προσπαθεί να εισαγάγη— μιάν άλλην κοινωνική τάξη, την ισότητα (οί άνθρωποι είναι ίσοι εκ φύσεως), και να δώσει προτεραιότητα στο κοινωνικό σύνολο αντί στο άτομο.

Ασχέτως του αν ή κοινωνική τάξη της ισότητος ή ή αναδιοργάνωση, που θέτει σαν στόχο ο Σοσιαλισμός, είναι ή φυσική ή μή, παραμένει γεγονός ότι ή τάξη αυτή του Σοσιαλισμού δεν έρχεται άφ' έαυτης αλλά διά μιās σειρās μέτρων αυστηρά και λογικά οργανωμένων, ώστε ο Σοσιαλισμός, κατ' αντίθεσιν προς τον Κεφαλαιοκρατισμό, έκλογικεύει ριζοσπαστικά ως προς την οργάνωση της κοινωνίας. Έδω έγκειται ή βασική διαφορά του Σοσιαλισμού προς τον Κεφαλαιοκρατισμό.

Ως προς την οικονομία, ο Σοσιαλισμός ακολουθεί την β' αρχή του Κεφαλαιοκρατισμού, δηλ. την αρχή του οικονομικού όρθολογισμού (διεύθυνση οικονομίας σύμφωνα με ώρισμένο σχέδιο, όρθή επιλογή των μέσων και λογιστικότητας). Η έτέρα αρχή της επικερδεΐας ισχύει, μέχρι τινός, και για τον Σοσιαλισμό, με την θεμελιώδη διαφορά ότι :

(α) ή επικέρδεια αυτή δεν αναφέρεται σε άτομα, στους επιχειρηματίες, έφ' όσον τα μέσα παραγωγής δεν είναι στον Σοσιαλισμό στα χέρια ατόμων - επιχειρηματιών, αλλά του κράτους, διότι ο Σοσιαλισμός έχει ως μιā βασικήν αρχή την υπερνίκηση του χωρισμού των εργατών από τα μέσα παραγωγής

(β) ή επικέρδεια αποβλέπει όχι στην αύξηση του κέρδους, αλλά στην αύξηση των μέσων παραγωγής, όχι στο κέρδος ως κέρδος¹⁶.

4. Η έκλογίκευση στο λόγο.

Μιā άλλη περιοχή έκλογικεύσεως είναι ο ίδιος ο λόγος. Ο λόγος χρησιμοποιείται από τον άνθρωπο κατ' αρχάς υποτυπωδώς και άσυνειδήτως. Σύν τω χρόνω ο λόγος και ή χρήση του αυξάνονται μέχρις ότου με τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους, αντιπαραβαλλόμενος προς τον μύθο, κερδίζει

16. Πρβλ. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Εΐσαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*, Λευκωσία 1964, σελ. 84-90.

μιάν αὐτοσυνείδηση. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. συνειδητοποιεῖ ὅτι ἔχει καὶ χρησιμοποιοῦν λόγο.

Στὸν Πλάτωνα ὁ λόγος κερδίζει μεγαλύτερη αὐτοσυνείδηση. Ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του κάνει τὴν πρώτη συστηματικὴ ἀνάλυση τοῦ λόγου, ἐνῶ προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὶς ἐφαρμογές του. Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ, ποὺ δίνει τοὺς στόχους, τοὺς κανόνες καὶ τὴ μέθοδο χρήσεως, τὴ θέση τοῦ λόγου στὸν κόσμος καὶ στὴ ζωὴ, καὶ ἀποκαλύπτει τὴν δομὴ του, ἀποκορυφοῦται στὸν διάλογό του *Σοφιστής* (βλ. ἐπίσης ἀνωτέρω σελ. 138).

Ἄν παρακολουθήσωμε τὸν λόγο στὸν Πλάτωνα, βλέπομε ὅτι δὲν εἶναι ὁ τυπικὸς λόγος ἀλλ' ὁ λόγος ὁ πολὺ συγκεκριμένος, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἔχει περιεχόμενο ἢ συγκεκριμένη ἀναφορά: ἡ συγκεκριμένη του ἀναφορά στὸν Πλάτωνα εἶναι ἡ οὐσία ἢ τὸ ὄν: εἶναι ὁ ὄντολογικὸς λόγος. Στὸν ἴδιο τὸν Πλάτωνα ἐμφανίζεται ἀργότερα χωριστὸς ὁ λόγος, ὅπως π.χ. στὸν *Σοφιστή*, ἢ καθ' ἑαυτόν, ὅπως συγκροτεῖται ἀπὸ τὰ ὕψιστα γένη. Παρ' ὅλον τὸν χωρισμό του δὲν γίνεται ἀκόμη τυπικὸς λόγος, ὅπως γίνεται στὸν Ἀριστοτέλη τυπικὴ λογικὴ. Ἡ τυπικὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποψιλοῦται ἀκόμη περισσότερο γιὰ νὰ φθάσῃ στὴν Μαθηματικὴ ἢ Συμβολικὴ Λογικὴ. Ἐδῶ παρατηρεῖται μία προϊοῦσα τυποποίηση, μέχρις ὅτου ἡ πλήρως τυποποιημένη, ἀποψιλωμένη λογικὴ συμπέσῃ μὲ τὰ Μαθηματικὰ καὶ ἐν συνεχείᾳ μηχανοποιηθῇ. Ἡ μηχανοποίηση τῆς λογικῆς σημαίνει τὴν πλήρη ἐκλογίκευσή της.

Ἡ γραμμὴ ἐξελίξεως τοῦ λόγου εἶναι συνοπτικῶς:

Ὀντολογικὴ λογικὴ - Ἀριστοτελικὴ-τυπικὴ λογικὴ - Μαθηματικὴ λογικὴ καὶ λογισμὸς - Μηχανικὴ λογικὴ¹⁷.

Μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη τοῦ λόγου γίνεται φανερὴ ἡ ἐκλογίκευση τοῦ ἰδίου τοῦ λόγου ἢ τῆς λογικῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ λογικὴ φθάνομε στὴ μηχανοποιημένη - ἐφηρμοσμένη λογικὴ. Ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου εἶναι βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἐκλογικεύσεως. Αὐτὴ ἡ ἐκλογίκευση τοῦ λόγου ἦταν ἀπὸ τὶς βασικώτερες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κυβερνητικῆς (ἢ αὐτοματισμοῦ) στὴν τεχνολογία.

4. Ἡ ἐκλογίκευση, ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτοσυνείδηση.

1. Ἐλευθερία καὶ αὐτοσυνείδηση διὰ τῆς ἐκλογικεύσεως.

Εἶναι φανερό ὅτι μὲ τὶς παραπάνω συγκεκριμένες του μορφές καὶ δραστηριότητες, δηλ. διὰ τῆς ἐκλογικεύσεως, ἀπελευθέρωσε ὁ λόγος σὲ μεγάλο

17. Πρβλ. I. Γ. Κουτσάκος, *Τεχνικὴ, αὐτοματισμὸς καὶ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα*, δ.π., σελ. 223-224.

βαθμό, τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἔνδεια, ἀπὸ τὸν μόχθο καὶ ἀπὸ τὸν φόβο τῶν φυσικῶν στοιχείων· μεῖν ἄλλα λόγια τὸν ἀπελευθέρωσε ἀπὸ τὴν φυσικὴ κατὰστασι, ὥστε νὰ μὴ εἶναι πιά στὸ ἔλεος τῆς φύσεως. Τὴν φυσικὴ τάξη ὁ λόγος τὴν ὑποκατέστησε μετὰ τὴ δική του λογικὴ τάξη, κι ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος ἦταν ἐλεγχόμενος καὶ ἐξηρτημένος ἀπὸ τὴν φύσιν κατάρθωσε σὲ μεγάλο βαθμὸ νὰ ἀντιστρέψῃ τὴ σχέση, ὥστε νὰ ἐλέγχῃ ἢ καὶ νὰ κατευθύνῃ, μέχρι τινός, τὴ φύσιν.

Μαζὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴ φύσιν, ποὺ ἐπετεύχθη κυρίως διὰ τῆς ἐκλογικεύσεως, ἀπελευθερώθη ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ φόβους, ἀπὸ ταμποῦ καὶ ἀπαγορεύσεις, ποὺ ἦσαν ἐνσωματωμένα στὴν κοινωνία, δεμένα σὲ ἔθιμα καὶ θεσμοὺς μετὰ δική τους νομοτέλεια, κι ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος ἐγένετο κυρίως ὡς ἀπομυθολόγησις μέσῳ τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας.

Τόσον ἡ φύσις ὅσον καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ ἐν γένει πνεῦμα μέσῳ τῶν παραπάνω διαδικασιῶν μετατρέχονται εἰς μορφὰς λογικὰς, χάνουν τὸν ὑπερλογικὸν τοῦ χαρακτήρα καὶ παύουν νὰ ἐξουσιάζουν τὸν ἄνθρωπον· τουναντίον ἀρχίζουν νὰ ἐλέγχωνται καὶ νὰ ἐξουσιάζονται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, νὰ ἐξημερώνονται καὶ νὰ ἐξανθρωπίζονται καὶ νὰ εἶναι στὴν ὑπηρεσίαν του. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἐξηρτημένος, ἐλεγχόμενος καὶ ἐξουσιαζόμενος γίνεται ἐλεύθερος καὶ ἐξουσιάζει, μέχρι τινός, ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα προηγουμένως τὸν ἐξουσίαζαν, κυρίως διὰ τῆς ἐκλογικεύσεως, ὅπως αὐτὴ ἀναπτύσσεται στὶς τρεῖς δραστηριότητες, καὶ μάλιστα στὴν τεχνολογία: Ἡ βροχὴ π.χ. δὲν εἶναι πλέον ἔκφρασις τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ θέμα ἐλέγχου ὠρισμένων φυσικῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἐλέγχουν οἱ βροχοποιοί. Οὔτε εἶναι πλέον ὠρισμένες ἀντικοινωνικὲς ἢ ἀνώμαλες ἐκδηλώσεις ἀποτέλεσμα κακῶν χαρακτήρων ἢ κατάρας κάποιου προγόνου ἢ Θεοῦ, ἀλλ' ἀποτέλεσμα συγκεκριμένων κοινωνικῶν ἢ ψυχολογικῶν συνθηκῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς βέβαια τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πολυβίου γνωρίζομε ὅτι ὁ ἀνθρώπινος τύπος διαμορφώνεται ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς-πολιτικὰς συνθήκας. Αὐτὴ ἡ γνώσις ἦταν μιὰ ἐλευθερία, ἀλλ' ἔμενε στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο. Μόλις σήμερον ἡ ψυχοτεχνικὴ — ἔκφρασις μεγάλου βαθμοῦ ἐκλογικεύσεως — ἔρχεται νὰ ἐπέμβῃ δραστικῶς, ὅχι ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ θεραπεύσῃ ἀλλὰ γιὰ νὰ διαμορφώσῃ διὰ τῆς «τεχνολογίας τῆς συμπεριφορᾶς» ἐμπράκτως τὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου.

Συγχρόνως σχηματίζει ὁ ἄνθρωπος μιὰ νέα συνείδησιν γιὰ τὸν ἑαυτό του· δὲν βλέπει πιά τὸν ἑαυτό του ὡς ἓνα μόριον ἢ στοιχεῖον ἐντεταγμένο μέσα στὸ σύστημα τῆς φύσεως ἢ μέσα στὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα. Αἰσθάνεται, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἐξίσταται τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὅτι τὰ ὑπερβαίνει ὅχι μόνον θεωρητικῶς ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως.

Αὐτὴ ἡ ἔκστασις ἢ ὑπέρβασις εἶναι σημαντικὸς βαθμὸς ἐλευθερίας καὶ αὐτοσυνειδήσεως. Αὐτὴ ἡ ὑπέρβασις εἶχε βέβαια ἐπιτευχθῇ ὡς γνωστικὴ καὶ θεωρητικὴ μὲ τὸν φιλοσοφικὸ καὶ θεωρητικὸ ἐπιστημονικὸ λόγον. Τώρα ὅμως ἡ ὑπέρβασις εἶναι καὶ πρακτικὴ καὶ δραματικὴ στὴν κυριολεκτικὴ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀφοῦ δρᾶται.

Τὴν ἐλευθερίᾳ αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος, ὅταν τὴν συνειδητοποιῇ ὡς ἔλεγχον ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, ὡς ἀξιοπρέπεια καὶ ὡς μέρος ἢ, καλύτερα, ὡς πυρῆνα τῆς ὑποστάσεώς του.

2. Ἡ νέα μυθολογία — ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοσυνειδήσεως.

Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα καὶ ἡ νέα αὐτοσυνείδησις, εἶχαν ἤδη ἐπιτευχθῇ ἐνωρὶς μὲ τὸν λόγον ὡς ἀπομυθολόγησις καὶ θεωρητικὴ ἐκλογίκευσις, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμφάνισιν τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τεχνολογίας καὶ οἰκονομίας, κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ κατὰ τοὺς νεώτερους χρόνους. Εἶναι γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις ἦταν μόνο ἢ κυρίως θεωρητικὴ, στὴν ἀρχαιότητα, ὡς ὑποκατάστασις τῆς τάξεως τοῦ μύθου διὰ τῆς τάξεως τοῦ λόγου, στοὺς νεώτερους χρόνους, τῆς θρησκευτικῆς τάξεως διὰ τῆς τάξεως τοῦ ἐπιστημονικοῦ, θετικιστικοῦ λόγου. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ὑποκαταστάσεως, καὶ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς νεώτερους χρόνους, γίνονται αἰσθητὲς ὡς ἀποξένωσις. Ἐπειδὴ ἡ ἀποξένωσις παρατηρεῖται καὶ στὴν ἐποχὴ μας, ἐνδείκνυται, προτοῦ ἐπισημάνωμε τὸ φαινόμενο τοῦτο τῆς συγχρόνου ἐποχῆς κατὰ τὰ κύριά του σημεῖα, νὰ τὸ δοῦμε συνοπτικὰ καθὼς ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀπομυθολόγησιν στὴν ἀρχαία ἐποχὴ (βλ. σχετικὰ σελ. 137 - ἐπ. ἄνωτέρω).

Ἡ ἐξάρθρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ μύθου καὶ ἡ συγκέντρωσις στὸν ἑαυτό του σημαίνει αὐτονόμησις, ἀπομόνωσις καὶ ἀποξένωσις. Ἡ ἀπώλεια τῆς ὄντολογικῆς συνεχείας τοῦ μύθου διαφαίνεται στὸ πρόβλημα τοῦ φύσει - θέσει. Τὸ φύσει εἶναι ἡ ὄντολογικὴ συνέχεια καὶ τάξις τοῦ μύθου, ἐνῶ τὸ θέσει εἶναι ἡ νέα τάξις τῆς αὐτονομήσεως, τῆς ὄντολογικῆς ἀπομονώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀποξενώσεως· τὸ θέσει εἶναι ἡ νέα, ἡ λογικὴ, ἡ ἀπομυθολογημένη τάξις, στὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος τίθεται ὡς τὸ κέντρο καὶ ὡς ὁ δημιουργὸς τῶν ἡθῶν, ἀξιῶν, ἰδεῶν κ.τ.λ. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς νέας, τῆς ἀπομυθολογημένης τάξεως τοῦ θέσει, εἶναι ἡ σχετικότης καὶ ἡ ἀσυνέχεια. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν σχετικότητα καὶ ἀσυνέχεια ὁ αὐτονομημένος πᾶς ἄνθρωπος δὲν νιώθει τὴν ἀσφάλειαν ποὺ ἐνιωθε μέσα στὰ θεόσδοτα στερεὰ πλαίσια τῆς παλαιᾶς τάξεως, τῆς τάξεως τοῦ φύσει. Μπορεῖ μέσα στὴν νέα τάξιν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιστρέφῃ καὶ νὰ συγκεντρώνεται στὸν ἑαυτό του, μπορεῖ νὰ γίνεταί *μέτρον ἀπάντων*

χρημάτων, αλλά στο βάθος της συνειδήσεώς του έμφωλεύει ή αίσθηση της ρευστότητος και της άσταθείας, της αγωνίας και της αποξενώσεως, που έκδηλώνεται μόλις βρῇ εύκαιρία¹⁸.

Κατ' ανάλογον τρόπον αναφαίνεται ή αποξένωση στους νεώτερους χρόνους μετά την εξάρθρωση του ανθρώπου (του Εύρωπαίου) από την τάξη της θρησκείας κατόπιν της επικρατήσεως του έπιστημονικού, θετικιστικού λόγου στους νεώτερους χρόνους.

Ή μετάπτωση όμως δέν σταματά στην αποξένωση. Ή έπιστήμη, ή οίκονομία και ή τεχνολογία αποκτούν έναντι του ανθρώπου μιάν ανεξαρτησία, διότι σὺν τῷ χρόνῳ οἱ νόμοι που τῖς διέπουν καθίστανται μιὰ «αὐτόνομη» νομοτέλεια. Ἐνῶ δηλ. τοὺς νόμους που διέπουν αὐτὲς τῖς τρεῖς δραστηριότητες τοὺς φέρει στὸ φῶς ὁ ἄνθρωπος καὶ εἶναι ἐπομένως ή νομοτέλεια αὐτή, κατὰ κάποιο τρόπο, δημιούργημά του, ὅμως οἱ νόμοι αὐτοί, μιὰ καὶ γεννηθοῦν, δουλεύουν, μέχρι τινός, μόνοι τους, ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ἐπιβάλλουν στὸν ἄνθρωπο μιὰ πορεία καὶ τὸν ἐξωθοῦν σὲ ἐξελίξεις, που ὁ ἴδιος οὔτε προέβλεψε, ἀλλ' οὔτε καὶ μποροῦσε ἢ μπορεῖ νὰ ἐλέγξει. Παράδειγμα ή ἐξελίξη της φυσικῆς πρὸς τὴν ἀτομικὴ φυσικὴ. Ἐλέγχει σήμερα ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀτομικὴ φυσικὴ ;

Θὰ δοῦμε κατωτέρω μερικὲς ὁψεις αὐτῆς της καταστάσεως στὴν περιοχὴ της καταναλώσεως καὶ της ἐργασίας.

Καὶ στὴν οίκονομία, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε στὸν ἰδεατὸ της τύπο, ἀναπτύσσεται ή καταναλωτικὴ μανία, που δεσπόζει ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ή καταναλωτικὴ αὐτὴ μανία μὲ τὴν ὑπερκατανάλωση δημιουργοῦν στὸν ἄνθρωπο της συγχρόνου βιομηχανικῆς κοινωνίας μιὰ καταναλωτικὴ συνείδηση που ὄχι μόνον τὸν ὑποδουλώνει ἀλλὰ καὶ καταστρέφει τὴν ἱκανοποίηση ἀπὸ τὴν κατανάλωση. Ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ἀναπτύσσοντας τὸν ἰδεατὸ τύπο της οίκονομίας, ή κατανάλωση περιοριζόταν ἄλλοτε στὸ ἐπίπεδο ἐπιβιώσεως. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ δὲ μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος περὶ καταναλωτικῆς συνειδήσεως, γιατί ή συνείδηση αὐτὴ ἦταν ὑποτυπώδης. Βεβαίως ή ἀνάγκη καὶ ὁρμὴ πρὸς κατανάλωση ὑπῆρχε· αὐτὴ ή ἀνάγκη ὅμως καταναλώσεως δέν γέμιζε τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχει χῶρος σχεδὸν γιὰ τίποτε ἄλλο, ὅπως σήμερα. Στὸ ἐπίπεδο της καταναλώσεως - ἐπιβιώσεως ή καταναλωτικὴ συνείδηση πνίγεται ἅμα τῇ γενέσει της ἀπὸ τὴν συνείδηση της φειδοῦς καὶ της ἀποταμιεύσεως, ἀπὸ τὴν οίκονομικὴ ἀνασφάλεια κι ἀπὸ τὴ μέριμνα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν πρὸς ἐπιβίωση ἀναγκαίων ἀγαθῶν γιὰ τὴν ἐπαύριο ἢ γιὰ τὸ χειμῶνα που ἐπέρχεται.

Μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν περιορισμένη κατανάλωση, παρ' ὅλη τὴ σκληρότητα της μέριμνας γιὰ τὴ διατήρηση της ὑποτυπώδους σὲ ποσὸ καὶ ποικιλία καταναλώσεως, ὁ ἄνθρωπος ἔνοιωθε περισσότερὴ καὶ βαθύτερη ἀπόλαυση καὶ ψυχικὴ καὶ ἠθικὴ ἱκανοποίηση ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ σύγχρονο καταναλωτὴ της ἀφθονίας. Δέν χρειάζεται ψυχολογία γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ κανεῖς ὅτι ή κατὰ μικρὲς δόσεις ἢ ή περιορισμένη κατανάλωση ἐνός ἀγαθοῦ ἐπιφέρει ἢ συνεπάγεται μεγαλύτερη ἀπόλαυση παρὰ ή συχνὴ καὶ ἀπεριόριστη

18. Πρβλ. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Οἱ καταβολὲς της αποξενώσεως*, ὁ.π.

κατανάλωση του ιδίου αγαθοῦ. Τὸ σπουδαιότερο ὁμῶς εἶναι ὅτι ἡ κατανάλωση τοῦ ἐπιπέδου ἐπιβιώσεως, ἐπειδὴ ἦταν ἐντεταγμένη μέσα σ' ἓνα θρησκευτικὸ καὶ ἠθικὸ σύστημα, προσεκτᾶτο σημασία πέρα ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση ὡς ἀπόλαυση τοῦ καταναλωτικοῦ αγαθοῦ. Ἡ κατανάλωση δὲν ἔμενε ἔτσι ὡς κατανάλωση γιὰ θρέψη, ἀνάπτυξη καὶ συντήρηση τοῦ ὁργανισμοῦ καὶ διασκέδαση, ἀλλὰ ἦταν λειτουργία ποὺ εἶχε βαθύτερη σημασία γιὰ τὸν ὅλον ἄνθρωπο, γιατί δὲν ἔμενε, ὅπως σήμερα, μιὰ ἐπιδερμικὴ ἀπόλαυση καὶ ψευδο-ἱκανοποίηση, ἀλλ' ἄγγιζε τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς.

Ἡ ἀποξένωση τοῦ ἐργάτου ἀπὸ τὰ ἔργα του, ἀπὸ τὴν παραγωγή μέσα στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία, τὴν ὁποία ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ, ἐπεκτείνεται τώρα καὶ στὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ. Πράγματι ὁ Μάρξ μιᾷ κάπως καὶ γιὰ τὴν ἀποξένωση τῆς καταναλώσεως. «Μὲ τὴ μᾶζα τῶν ἀντικειμένων αὐξάνεται τὸ πλῆθος τῶν ξένων ὄντων, στὰ ὁποία ὑποδουλώνεται ὁ ἄνθρωπος· κάθε νέο προϊόν εἶναι μιὰ νέα δύναμη τῆς ἀμοιβαίας ἀπάτης καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐκμεταλλεύσεως»¹⁹. Κατὰ τὸν Μάρξ ὅχι μόνο ζῇ ὁ ἄνθρωπος μέσα σ' ἓνα κόσμον ξένων ὄντων, ἐπειδὴ ἔχει ἀποξενωθῇ ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας του, ἀλλὰ γίνεται καὶ δοῦλος σ' αὐτά. Ἡ ὑποδούλωση αὐτὴ εἶναι σήμερα ὑποδούλωση στὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποία ἐνῶ εἶναι ξένα πρὸς τὸν καταναλωτὴ συγχρόνως ὁμῶς γεμίζουν τὴ συνείδησή του, ὥστε νὰ μὴ σκέφτεται τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν κατανάλωση. Ἡ κατανάλωση ἔχει γίνῃ ἡ ὑ π έ ρ τ α τ η ἀ ξ ί α, ἡ ἰδέα τοῦ αγαθοῦ, ὁ Θεός, ἓνας Θεός ὁμῶς ποὺ δὲν ἀγγίζει τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καὶ δὲν ἱκανοποιεῖ.

Μὲ τὴν καταναλωτικὴ συνείδηση γίνεται μιὰ πραγματικὴ μεταξίωση τῶν ἀξιῶν καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος· διάφορες ἀξίες γίνονται καταναλωτικὲς ἀξίες ἢ χρωματίζονται ἔντονα ἀπὸ τὴν καταναλωτικὴ συνείδηση. Τὸ δίκαιο, τὸ καλόν, τὸ ὀρθόν, τὸ ἀληθές εἶναι ὅ,τι ἐξυπηρετεῖ τὴ ζωὴ· ἐξυπηρετεῖ τὴ ζωὴ σημαίνει ἀνυψώνει τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο· ἀνύψωση τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου σημαίνει αὐξηση τῆς καταναλώσεως. Συναφῆς πρὸς τίς ἀντιλήψεις αὐτὲς εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐπιτυχίας· οἱ ἐπιτυγχόντες δὲν εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀκολούθησαν ἠθικοὺς κανόνες, ἀλλ' ἐκεῖνοι ποὺ ἠύξησαν τὴν καταναλωτικὴν τῶν δύναμη. Καὶ ἡ ἰδία ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ παιδεία γίνονται μέσα γιὰ τὴν κατανάλωση καὶ συγχρόνως καὶ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ²⁰.

Μιὰ ἄλλη περίπτωση, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐξανδραποδίζεται εἶναι ἡ ἐργασία, ὅπως αὐτὴ ἔχει ὁργανωθῇ διὰ τῆς ὑπερεκλογικεύσεως ἀπὸ τὴ σύγχρονη οἰκονομία καὶ τεχνολογία. Ἡ ἐργασία σήμερα ἔχει κατατεμαχισθῇ τόσον ὥστε ὁ ἐργαζόμενος νὰ μὴ βλέπῃ τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενον ἢ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας του. Μὲ ἓνα συνεχῆ κατατεμαχισμό ἔχομε φθάσει στὸ πολλοστημόριο, ἢ ἴσως στὸ ἄτομον τῆς ἐργασίας, ὥστε

19. K. Marx, *Die Frühschriften*, Stuttgart 1953, σελ. 254, Er. Fromm, *The sane society*, 1959, σελ. 135, T. B. Bottomore - M. Rubel, *K. Marx, Selected Writings* (Penguin) 1961, σελ. 175 ἐπ.

20. Πρβλ. Ι. Γ. Κουτσάκος, *Κατανάλωση - καταναλωτικὴ κοινωνία* (Ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς τάσεις τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς κοινωνίας), «Οἰκονομικὸν Βῆμα» Λευκωσία, τεῦχος 2ον (Ἰανουάριος 1970).

ὁ ἐργαζόμενος, πού ἐργάζεται σὲ μιὰν ἐλαχίστη λεπτομέρεια, στὸ ἄτομο τῆς ἐργασίας, δὲν μπορεῖ νὰ δῇ τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας του.

Συγχρόνως ἡ ἐργασία τοῦ ἐργάτου μέσα σὲ μιὰ μεγάλη βιομηχανικὴ μονάδα ἐξανεμίζεται, ὄχι μόνον ἐξ αἰτίας τῆς ἀπειροστικῆς μικρότητος τῆς ἐργασίας του ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰτίας μιᾶς ἀπειρίας ἀναφορῶν τοῦ ἰδίου τοῦ ἐργάτου μέσα στὴν τεράστια βιομηχανικὴ μονάδα πού εἶναι, κατ' ἀνάγκην, γραφειοκρατικὰ ὀργανωμένη. Καὶ ὁ προϊστάμενος στὸ ἐργοστάσιο βλέπει τὸν ἐργάτη σὰν ἓνα νούμερο καὶ ὁ ἐργάτης νιώθει τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἑνὸς ἑνὸς δόντι τροχοῦ μέσα στὴν ὅλη γραφειοκρατικὴν ὀργάνωση τοῦ ἐργοστασίου· μέσα σ' αὐτὴ τὴν ὀργάνωση ὁ ἐργάτης ἀναλύεται καὶ ἐξανεμίζεται ὡς πρόσωπο μέσα σὲ μιὰν ἀπειρία σχέσεων νομοτυπικῶν καὶ ἀπροσώπων. Νιώθει ὅτι καὶ ἡ ἐργασία του καὶ ὁ ἴδιος διαρρέουν πρὸς ἅπειρες σχέσεις καὶ κατευθύνσεις· νιώθει ὅτι καὶ ἡ ἐργασία του καὶ ὁ ἴδιος εἶναι ἓνα πολλοστημόριο ἀσήμαντο μέσα στὴν ὅλη διαδικασία τῆς ἐργασίας. Μπορεῖ βέβαια ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ νιώθῃ μιὰν ἱκανοποίηση καὶ νὰ αἰσθάνεται τὴν παρουσία του, ἂν εἶναι εἰδικευμένος ἐργάτης, κι ἂν χειρίζεται ἓνα καίριο ὄργανο, ἢ ἂν κατέχῃ ἓνα καίριο σημεῖο στὴν τεράστια μηχανὴ ὅπου ὑπηρετεῖ. Ξέρει ὅμως καὶ τὸ αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἡ μηχανὴ πού ἐκτελεῖ τὴν ἐργασία καὶ πού καθορίζει τίς κινήσεις του, ὥστε νὰ αἰσθάνεται πολλές φορές σὰν ρομπότ. Ἡ αἰσθησὴ του ὅτι εἶναι πρόσωπο ἀδυνατίζει, γιατί ἡ ἐργασία του ὡς ἀπειροστικὸ μόριο καὶ ὡς ἓνα μικρὸ σημεῖο στὴν ὅλην ἐργασία καὶ στὸ ὅλο ἀποτέλεσμα, δὲν τοῦ εἶναι αἰσθητὴ (δηλ. δὲν τὴν νιώθει) καὶ δὲν τοῦ εἶναι συγκεκριμένη, ἀλλ' ἀφηρημένη. Ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του μίκρυνε τόσο μπροστὰ στὶς μηχανές καὶ μέσα στὶς χιλιάδες τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ τὸν βλέπουν καὶ οἱ ἄλλοι καὶ νὰ νοιώθῃ καὶ ὁ ἴδιος σὰν ἓνα νούμερο, ὅπως στὸν στρατό. Δὲν εἶναι ὅμως τὸ νούμερο ἀφαίρεση; Δὲν εἶναι ὁ ἐργάτης ἓνα πολλοστημόριο, ἓνα ἀφηρημένο σημεῖο στὸ ἐργοστάσιο, ὅπως εἶναι ὁ στρατιώτης μέσα σὲ μιὰ στρατιά; Δὲν εἶναι ὁ ἐργάτης ὅπως ἓνα φύλλο στὸ φύλλωμα ἑνὸς δένδρου, ὅπου δὲν βλέπομε συγκεκριμένα φύλλα ἀλλὰ φύλλωμα; Τί ἔχει γίνῃ ὁ συγκεκριμένος ἐργάτης; Ἐχει ἐξαφανισθῇ μέσα στὶς χιλιάδες τῶν ἐργατῶν μιᾶς μεγάλης βιομηχανικῆς μονάδος καὶ μπροστὰ στὶς πολύπλοκες, σοφές καὶ θαυμαστὲς αὐτόματες καὶ ἄλλες μηχανές, ἔχει ἀναχθῇ στὸ σύνολο τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς μάζας, τοῦ μεγάλου ἐργοστασίου, τῆς μεγάλης ἐταιρίας. Αὐτὴ ἡ ἀναγωγή καὶ ἐξαφάνισή του μέσα στὸν τεράστιον ὀργανισμό εἶναι μιὰ ἀφαίρεση, μιὰ ἀφαίρεση ἀπάνθρωπη, πού γεννᾷ ὀξύτατη ἀποξένωση.

Μποροῦμε ἐπομένως νὰ ποῦμε ὅτι ἐνῶ ἡ φύση καὶ τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἀπομυθολόγηση καὶ ἐκλογίκευση ἔχουν ὑπερνικηθῇ καὶ ὁ ἄνθρωπος κέρδισε μεγάλο βαθμὸ ἐλευθερίας καὶ αὐτοσυνειδήσεως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὴν ἐκλογίκευση, ἴσως μὲ τὴν ὑπερεκλογίκευση, ἐγκαινιάζεται καὶ δημιουργεῖται ἓνα νέο ἀντικειμενικὸ πνεῦμα καὶ μιὰ νέα μυθολογία, ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη, ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνολογία ἀπέκτησαν τὴν ἰδική τους νομοτέλεια πού ἐξουσιάζει τὸν ἄνθρωπο, ἐνῶ συγχρόνως δὲν εἶναι ἅμοιρες τοῦ μύθου, ἀφοῦ ἔχουν ὑπερπληρώσει τὴν συνείδηση τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου καὶ ἔχουν προσλάβῃ μυθικὲς-μαγικὲς διαστάσεις. Τὰ ἀξιοθαύμαστα ἐπιτεύγματα τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνολογίας μὲ τὸν ἐπιβλητικώτατο ὄγκο τους γεμίζουν μὲ ἀπέραντο θαυμασμό — πού γίνεται λατρεία, καλύτερα εἰδωλολατρεία — τὴν συνείδηση τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Αὐτὴ ἡ κατάληψη τῆς συνειδήσεως

τοῦ ἀνθρώπου περιορίζει ἢ καὶ αἶρει τὴν ἐλευθερία ποὺ κέρδισε μὲ τὸν λόγο, μὲ τὴν ἀπομυθολόγηση καὶ τὴν ἐκλογίκευση. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς νέας τάξεως πραγμάτων καὶ ἰδεῶν, ποὺ ἦρθε μὲ τὴν ἐκλογίκευση, εἶναι ὄχι ἡ ἔλλογη ἀποδοχὴ ἀλλὰ ἡ σχεδὸν εἰδωλολατρικὴ ἀφοσίωση, ποὺ δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ μύθου. Τώρα κατανοοῦμε τὴ σημασία ποὺ ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ὄραμα τοῦ μύθου ἢ οἱ ἀρχέτυποι τῆς θρησκείας, τοῦ μύθου καὶ τῆς μαγείας συμπίπτουν μὲ τὸ ἰδεῶδες τῶν ἰδεατῶν τύπων τῆς ἐπιστήμης, τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς τεχνολογίας.

Ἡ σύγχρονη τεχνολογία, ὡς κυβερνητικὴ, ὄχι μόνον προεκτείνει ἀλλὰ καί, μέχρι τινός, ὑποκαθιστᾷ μέρος τοῦ ἀνθρώπου στὴ βαθύτερή του οὐσία, στὸν τομέα τῆς δοσοληψίας καὶ ἐπεξεργασίας πληροφοριῶν. Ἀκόμη ἡ νέα τεχνολογία προχωρεῖ διὰ τῆς ψυχοτεχνικῆς ὡς τεχνολογίας τῆς συμπεριφορᾶς, ἢ ὡς «μηχανικῆς» τῆς συμπεριφορᾶς, νὰ ὑπερκεράσῃ ἓνα ἄλλο μέρος ἐσωτερικώτατης οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν αἴσθηση τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. «Αὐτὰ τὰ δυὸ χαρακτηριστικὰ τοῦ αὐτόνομου ἀνθρώπου εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνοχλητικὰ» σ' αὐτὴ τὴν μηχανικὴ τῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία (μηχανικὴ) συνίσταται στὴν κατασκευὴ ἑνὸς ἐπιστημονικῶς σχεδιασμένου περιβάλλοντος, ὥστε τοῦτο νὰ κατευθύνῃ ἔξωθεν τὸν ἄνθρωπο²¹.

Ἀπὸ αὐτὰ φαίνεται ὅτι ἡ νέα τροπὴ τῆς ἐκλογικεύσεως ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ὑποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου — ἔστω καὶ τὴν μερικὴ — τόσον ὡς πρὸς τὸν λόγο ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ἓνα ἐπιστημονικὰ ὀργανωμένο σύστημα τεχνολογικοῦ περιβάλλοντος, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα «πιόνι». Τὸ σύστημα αὐτὸ βέβαια θὰ τὸ ἐλέγχουν κάποιοι, ἅς ποῦμε οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ τεχνολόγοι, «οἱ σύγχρονοι μηχανικοὶ τοῦ πολιτισμοῦ».

Ἔτσι ἡ ἐλευθερία ποὺ κέρδισε ὁ ἄνθρωπος διακυβεύεται καὶ μεταπίπτει ἴσως σὲ ἀνελευθερία, ἡ ἀπομυθολόγηση σὲ νέα μυθολογία καὶ εἰδωλολατρεία, ἡ αὐτοσυνείδηση σὲ ναρκισσισμό καὶ ὁ λόγος ὁ ἐπιστημονικὸς καὶ κριτικὸς, ποὺ ὑπερνίκησε τὸν μῦθο, σὲ τεχνολογικὸ λόγο. Τὸ πιὸ ἐπικίνδυνον ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ λόγος ταυτίζεται μὲ τὴν ἐκλογίκευση ἢ ἀκόμη μὲ τὴν ὑπερεκλογίκευση, ἢ μὲ τὸν τεχνολογικὸ λόγο, καὶ ἐπομένως ἐγκλωβίζεται μέσα στὸ νέο ἀντικειμενικὸ πνεῦμα, χάνοντας ἔτσι τὴν ἐκ-σταση καὶ ὑπέρβαση ποὺ εἶχε κερδίσει κατ' ἀρχὰς μὲ τὴν ἀπομυθολόγηση καὶ τὴν ἐκλογίκευση. Ὁ λόγος μεταπίπτει ἔτσι στὸ ἄλογο ἢ καὶ παράλογο καὶ στὸ μῦθο. Χρειάζεται ἐπομένως μιὰ νέα ἀπομυθολόγηση. Εἶναι δυνατὴ καὶ πῶς ;

21. Πρβλ. «Psychology today» Vol. 5, No 3 (August 1971) σελ. 37-38, γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ B. F. Skinner, *Beyond freedom and dignity* (published by Albert Knopf) 1971.

5. Ὁ λόγος καὶ ὁ ἄνθρωπος.

1. Διάγραμμα τῆς οὐσίας τοῦ λόγου.

Οἱ τρεῖς δραστηριότητες, τῶν ὁποίων στὶς προηγούμενες σελίδες δώσαμε τοὺς ἰδεατοὺς τύπους, εἶναι συγκεκριμένες μορφές λόγου. Εἶδαμε πῶς αὐτὲς οἱ συγκεκριμένες μορφές λόγου ἀποτελοῦν περιπτώσεις ἐκλογίκευσεως μὲ «παρεπόμενα» τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀνάπτυξη αὐτοσυνειδήσεως, καὶ πῶς μεταπίπτει ἢ ὅλη ἐξέλιξη στὰ ἀντίθετα, ἤτοι σὲ μιὰ νέα μυθοποιΐα ἢ μυθολογία καὶ σὲ μιὰ νέα δεσποτεία τοῦ νέου ἀντικειμενικοῦ πνεύματος. Τί μπορεῖ νὰ κάμῃ ὁ λόγος μέσα στὴ νέα αὐτὴ κατάσταση; Πῶς θὰ ἀπελευθερωθῇ ὁ ἴδιος ὁ λόγος ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ τὴν ἀντιλογικὴ, ἢ τουλάχιστον ἄλογη, μέσα στὴν ὁποία ἐνεπλάκη; Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀντιμετωπίσουμε τὸ πρόβλημα ποὺ τίθεται στὴν παράγραφο αὐτὴ, ἐνδείκνυται νὰ δοῦμε τὸν λόγο πέρα ἀπὸ τὴν ἐκλογίκευση, γιατί ἡ ἐκλογίκευση εἶναι μόνο μιὰ περίπτωση λόγου, δὲν εἶναι ὁ λόγος. Πρὸς τοῦτο θὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ δώσουμε μιὰ συνοπτικὴ εἰκόνα ἢ ἓνα διάγραμμα τῆς οὐσίας τοῦ λόγου.

Ἡ οὐσία τινὸς ἀναφαίνεται στὸ ἔργο ποὺ ἐκτελεῖ ἢ στοὺς στόχους ποὺ θέτει γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ. Τὸ ἔργο ἢ ὁ στόχος τοῦ λόγου, ὅπως φανερώνεται μέσα ἀπὸ μιὰ ἀνασκόπηση τῆς ἱστορίας του, εἶναι νὰ φθάσῃ στὴν βεβαία καὶ ἀσφαλῆ γνώση. Πῶς προσπαθεῖ νὰ φθάσῃ σ' αὐτὴ τὴ γνώση; Διὰ τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν μέσῳ παρατηρήσεως, μετρήσεως καὶ πειράματος, διὰ τῆς ταξινομήσεως καὶ αἰτιολογήσεως, διὰ τοῦ συλλογισμοῦ, διὰ τῶν ὑποθέσεων κλπ. Οἱ διαδικασίες αὐτὲς σὺν τῷ χρόνῳ ἀναπτύσσονται σὲ περίτεχνες μεθοδολογίες τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος σὲ πρῶτο ἐπίπεδο, εἶναι ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος, τὸν ὁποῖον εἶδαμε ἀπὸ ἐπιστημονικὸ νὰ ἐξελίσσεται, μέσα στοὺς τρεῖς ἰδεατοὺς τύπους, σὲ τεχνολογικὸ ἢ κατασκευαστικὸ λόγο καὶ νὰ γίνεται ἐκλογίκευση.

Μὲ τὸν τεχνολογικὸ λόγο ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἐπιστημονικὴ γνώση ἐπιστρέφει καὶ ἐφαρμόζεται στὴν πραγματικότητα, ἀπ' ὅπου καὶ ἐλήφθη, ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε τὴ γλῶσσα τῆς κυβερνητικῆς, ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἐπιστημονικὴ γνώση, οἱ πληροφορίες δηλ., διαβιβάζονται πρὸς τὰ ἔξω ἢ ἐκδίδονται ὡς ὁδηγίες. Τὴν ἐργασία αὐτὴ τῆς συλλογῆς πληροφοριῶν, τῆς ἐπεξεργασίας των καὶ ἐν συνεχείᾳ τῆς ἐκδόσεώς των πρὸς τὰ ἔξω, ἐν εἶδει ὁδηγιῶν, τὴν ἐκτελεῖ κάθε ζωϊκὸς ὀργανισμὸς ἀπὸ τὸν ἀπλούστατο μέχρι τὸν συνθετικώτατο. Ἡ διαφορὰ στοὺς διαφόρους ὀργανισμοὺς ἔγκειται στὸ ποσὸν καὶ ποιὸν τῶν πληροφοριῶν, πρὸ πάντων ὅμως στὸν τρόπο ἐπεξεργασίας αὐτῶν καὶ ἐπιστροφῆς ἢ ἐκδόσεως πρὸς τὰ ἔξω.

Υπάρχουν δύο βασικοί τρόποι επεξεργασίας: τὸ ἐνστικτο καὶ ἡ διάνοια. Ἡ διάνοια εἶναι ἡ βασικὴ μορφή λόγου. Ἀκριβῶς ἡ διαφορὰ στὴν επεξεργασία συνιστᾷ τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ διανοίας καὶ ἐνστίκτου. Ἡ διαφορὰ συνίσταται κυρίως στὸ ὅτι ἡ διάνοια επεξεργάζεται τις πληροφορίες τῆς δι' ἑνὸς πολὺ προχωρημένου συμβολικοῦ συστήματος, ἐνῶ τὸ ἐνστικτο δὲν χρησιμοποιεῖ σύμβολα, ἢ ἂν χρησιμοποιῇ, αὐτὰ εἶναι ὑποτυπώδη. Ἡ διὰ συμβόλων επεξεργασία ἀναπτύσσεται στὸν ἄνθρωπο στὴν ὕψιστή τῆς μορφή στὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα, κατὰ ταῦτα, ἀποτελοῦν τὸ ἀποκορύφωμα ἀναπτύξεως τῆς διανοίας.

Κατὰ τὴν επεξεργασία καὶ στὸ ἐνστικτο καὶ στὴ διάνοια οἱ πληροφορίες ταξινομοῦνται κατὰ κατηγορίες· στὸ ἐνστικτο ἡ ταξινόμηση εἶναι ἀπλὴ καὶ σχηματικὴ, κατὰ μία πόλωση τῶν ἀπλῶν κατηγοριῶν τοῦ «φίλου»-«ἐχθροῦ» ἢ τοῦ «ῥελοῦντος»-«βλάπτοντος» τὸν ὀργανισμό, ἐνῶ στὴ διάνοια ἡ ταξινόμηση γίνεται βάσει ἑνὸς πολλαπλοῦ καὶ πολυπλόκου δικτύου κατηγοριῶν. Στὸ ἐνστικτο ἡ ταξινόμηση εἶναι ἄμεση μηχανικὴ ἔνταξη στὴ μιὰ ἀπὸ τις δυὸ πολικὲς κατηγορίες, ἐνῶ στὴ διάνοια ἔμμεση.

Ἀναλόγως τῆς ταξινομήσεως τῶν πληροφοριῶν, ἀναλόγως δηλ. τοῦ σὲ ποιά κατηγορία θὰ ταξινομηθοῦν οἱ πληροφορίες, θὰ δοθοῦν ὁδηγίες πρὸς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος ἢ καὶ πρὸς ὁλόκληρο τὸ σῶμα ἢ πρὸς τὰ ἔξω γιὰ σχετικὴ ἀντίδραση, κίνηση καὶ δράση. Οἱ ὁδηγίες αὐτὲς εἶναι ἄμεσες στὴν περίπτωση τοῦ ἐνστίκτου, ἐνῶ ἔμμεσες στὴν περίπτωση τῆς διανοίας. Στὴν περίπτωση τῆς διανοίας οἱ ὁδηγίες πρὸς τὰ ἔξω δίδονται ὄχι μόνο στὰ ὄργανα ἢ σ' ὁλόκληρο τὸ σῶμα ἢ σ' ἄλλους ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἐργαλεῖα ἢ τις μηχανές. Ἐπομένως ἡ ἀντίδραση, ἡ κίνηση ἢ ἡ δράση στὴν περίπτωση τῆς διανοίας εἶναι ἔμμεση καὶ διότι γίνεται μὲ ἐργαλεῖα ἢ μηχανές (πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ τεχνολογικοῦ λόγου).

Ὅσο ἀνεβαίνομε τὴν βιολογικὴ κλίμακα πρὸς μᾶλλον πολυπλόκους ὀργανισμοὺς (ὄχι κατ' ἀνάγκην καλυτέρους) ἢ αὐτοκινησία (ὡς κίνηση ἐν τόπῳ) καὶ πρὸ πάντων ἡ μέριμνα, εἴτε δι' ἑαυτὸν εἴτε διὰ τὸ ἕτερον, πραγματοποιεῖται δι' ὀργάνων, ἐνῶ ἀρχικῶς (φυλογενετικῶς καὶ ὄντογενετικῶς) δι' ὅλου τοῦ σώματος, βάσει ἑνὸς ὁλοένα καὶ πιὸ πολυπλόκου συστήματος πληροφοριῶν. Τὰ ὄργανα διακρίνονται καὶ ξεχωρίζουν ὁλοένα καὶ καλύτερα. Τὰ ὄργανα αὐτὰ ἢ καὶ τὸ σῶμα ὁλόκληρο λειτουργοῦν κατὰ μιὰ σταθερὴ, «τυποποιημένη» καὶ ἀναλλοίωτη διαδικασία, πού τὴν ὀνομάζομεν ἐνστικτο. Ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ πολύκροτο ζήτημα, ἂν τὸ ἐνστικτο εἶναι ἐγγενὲς ἢ μεμαθημένη συμπεριφορά.

Στὸν ἄνθρωπο τὰ ὄργανα διακρίνονται βαθμιαίως ἀπὸ τὸν ὀργανισμό, μέχρις ὅτου ἡ διάκριση γίνῃ χωρισμός. Πῶς ὁμως χωρίζονται τὰ ὄργανα ἀπὸ τὸν ὀργανισμό; Ὁ χωρισμός τῶν ὀργάνων ἀπὸ τὸ σῶμα γίνεται ὡς προέκταση καὶ ὑποκατάσταση αὐτῶν. Τὰ ὄργανα ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ ἐνστικτο. Τὸ ἐνστικτο εἶναι, στοὺς διαφόρους βιολογικοὺς ὀργανισμοὺς, προσδεδεμένο πρὸς τὸν σκοπὸ ἢ τὴν σκοπιμότητα πού ἐξυπηρετεῖ. Βαθμιαίως διακρίνεται, ἀπομακρύνεται καὶ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τὸν σκοπὸ. Χάνει τὴν στατικότητα καὶ ἀκαμψία, πού τὸ χαρακτηρίζει ὡς προσδεδεμένο εἰς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸ, καὶ καθίσταται μιὰ διαδικασία ἢ ἑνας μηχανισμός πλαστικός, μεταφερόμενος ἀπὸ σκοπὸ σὲ σκοπὸ, ἀπὸ κατάσταση σὲ κατάσταση. Τὸ ἐνστικτο μεταβάλλεται καὶ ὑποκαθίσταται ἔτσι ἀπὸ τὴν διάνοια, πού εἶναι μορφή λόγου.

Καὶ τὸ ἐνστικτο καὶ ἡ διάνοια εἶναι διαδικασίες ἢ μηχανισμοὶ ἢ σχήματα κινήσεως καὶ ἐνεργειῶν. Εἰς τὸ ἐνστικτο ἡ κίνηση γίνεται διὰ τῶν ὀργάνων καὶ μὲ τὰ πράγματα («ἐμπράγματος κινήσεις»), ἐνῶ στὴ διάνοια διὰ τῶν ὀργάνων καὶ ἐργαλείων καὶ μὲ τὰ πράγματα, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τῶν συμβόλων. Στὸ ἐνστικτο τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἐπιτυγχάνεται μόνον δι' ἑνὸς σχήματος (ἢ μηχανισμοῦ), ἐνῶ στὴ διάνοια τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα διὰ διαφόρων σχημάτων. Τοῦτο δείχνει τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐνστίκτου, ἥτοι

ὅτι στὸ ἐνστικτο τὸ σχῆμα (ἢ ὁ μηχανισμός) εἶναι προσδεδεμένο στὸ σκοπὸ ἢ στόχο, ἐνῶ στὴ διάνοια ἔχει ἀποσυνδεθῇ ἢ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ τὸ στόχο. Συγχρόνως καταφαίνεται ὅτι τὸ σχῆμα στὴ διάνοια δὲν εἶναι στερεότυπο ἀλλὰ πλαστικό, χωριζόμενο ἢ χωριστὸ ἀπὸ τὸν στόχο. Τὸ ἐνστικτο ἀναφαίνεται ἔτσι ὡς συνεχόμενο πρὸς τὸν ὀργανισμό, ἐνῶ ἡ διάνοια ὡς χωριζομένη. Ἔχομε ἔτσι τὸ ἐνστικτο ὡς ἐκδήλωση συνεχείας καὶ τὴν διάνοια ὡς ἐκδήλωση χωρισμοῦ. Παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ βρῇ κανεὶς ποῦ τελειώνει τὸ ἐνστικτο καὶ ποῦ ἀρχίζει ἡ διάνοια.

Κατὰ ταῦτα στὸν ἄνθρωπο ἡ αὐτοκινησία, ὡς κίνηση ἐν τόπῳ ἢ ἄλλως, καὶ ἡ μέριμνα δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὸ ἕτερον γίνεται ἐν μέρει δι' ὀργάνων καὶ ἐνστικτωδῶς, κατὰ τὸ πλεῖστον ὅμως δι' ἐργαλείων καὶ διὰ τῆς διανοίας. Ἡ μέριμνα καὶ ἡ κίνηση διὰ τῶν ἐργαλείων καὶ διὰ τῆς διανοίας ὀργανώνονται στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες σὲ οἰκονομία καὶ τεχνική.

Ἐπὶ πλέον ἡ διάνοια κινεῖται μέσα σὲ δυὸ διαστάσεις ἄγνωστες στὸ ἐνστικτο :

(α) μέσα στὴ διάσταση ἀλήθειας - ψεύδους, (β) μέσα στὴ διάσταση τῆς συνειδήσεως ἢ, ἄλλως λεγόμενο, ἡ διάνοια εἶναι ἐνσυνείδητη ἐνέργεια.

Ἡ διάνοια ποῦ ἔχει ἀπλῶς ὑποτυπωθῇ ἐδῶ, εἶναι βασικὴ μορφή τοῦ λόγου, εἶναι δηλ. ἡ δομὴ ποῦ ὑπόκειται σ' ὅλες τὶς μορφές ἢ τύπους τοῦ λόγου. Ὁ λόγος σ' ὅλες τὶς μορφές του εἶναι λειτουργία διανοητική, μόνον ὅτι, ὅπως θὰ δοῦμε, στὰ διάφορα ἐπίπεδα διαφέρει ὡς πρὸς τὴν ἀναφορά του.

Ὁ λόγος δὲν μένει στὸ ἐπίπεδο τοῦτο ἀλλὰ προχωρεῖ, ἀναδιπλώνεται καὶ ἐπερωτᾷ ἢ κρίνει τὶς μεθόδους τῶν ἐπιστημῶν ἢ τὸν ἐπιστημονικὸ ἢ τεχνολογικὸ λόγο ἢ τὴν ἴδια τὴ διάνοια, καθὼς αὕτη ἐφαρμόζεται στὶς ἐπιστῆμες. Αὕτη ἡ κριτικὴ ἀναπτύσσεται καὶ ὀργανώνεται σὲ φιλοσοφίες τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν. Ὁ λόγος αὐτὸς ὁ κριτικὸς δὲν περιορίζεται στὸ νὰ κρίνῃ τὶς μεθόδους, ἀλλὰ προχωρεῖ καὶ στὴν ἀνίχνευση τῶν μεταφυσικῶν ὑποθέσεων, ποῦ ὑπόκεινται στὶς μεθοδολογίες καὶ ἐπιστῆμες αὐτές. Οἱ ὑπο-θέσεις αὐτές, οἱ μεταφυσικὲς δηλ., διαφέρουν ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς ἢ εὐρετικὲς ἢ ἐρμηνευτικὲς ὑποθέσεις. Μὲ τὶς ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις εἰκάζομε, θεωροῦμε κάτι ὡς πιθανὸν καὶ μὲ αὐτὸ τὸ κάτι προσπαθοῦμε νὰ ἐξηγήσωμε τὰ φαινόμενα ποῦ ἐρευνοῦμε· μπορεῖ π.χ. νὰ ὑποθέσωμε ὅτι αἰτία τῆς παιδικῆς ἐγκληματικότητος εἶναι ἡ νευρωτικὴ ἔνταση στὴν οἰκογένεια· ἢ ὅτι ὁ αἰθὴρ εἶναι τὸ «σῶμα» ποῦ πληροῖ τὸ διάστημα καὶ ὑπόκειται στὴν διάδοση τοῦ φωτός... ἢ νὰ ὑποθέσωμε τὸν κύκλο ὡς τὴν τροχιά ἐπὶ τῆς ὁποίας κινοῦνται τὰ οὐράνια σώματα. Ἡ ὑπό-θεση ὅμως στὴν μεταφυσικὴ τῆς σημασίας εἶναι διαφορετική. Ἡ ἀντίληψη π.χ. ὅτι ἡ ἐσχάτη πραγματικότης εἶναι ἡ ὕλη, ποῦ συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα δέχονται πολλοὶ φυσικοί, εἶναι μιὰ μεταφυσικὴ ὑπόθεση. Ὁ κριτικὸς λόγος εἶναι αὐτὲς κυρίως τὶς ὑπο-θέσεις, τὶς μεταφυσικὲς δηλ., ποῦ προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσῃ, νὰ φέρῃ στὸ φῶς καὶ νὰ κρίνῃ.

Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔργο του κι ἀπ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο, ἀπὸ τὸν κριτικὸ λόγον, προχωρεῖ ὁ λόγος στὸ τρίτο, βαθύτερο ἐπίπεδο, στὸ φιλοσοφικὸ λόγον. Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ ὁ λόγος στρέφεται στὸν ἑαυτό του, ὅχι ὅμως ὅπως στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ποὺ στρεφόταν στὸν «ἐφηρμοσμένον ἑαυτό του», (στὸν ἐφηρμοσμένο δηλ. στὶς ἐπιστῆμες λόγον). Κρίνει τὸν ἑαυτό του ὡς πρὸς τὴ «μέθοδο» ποὺ ἀκολουθεῖ στὴν κρίση του, καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀπὸ ποῦ ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα τῆς κρίσεως καὶ ἀναζητεῖ τὶς ὑποθέσεις πάνω στις ὁποῖες στηρίζεται ὁ ἴδιος καὶ δοκιμάζει νὰ πάη πέρα ἀπ' ὅλες τὶς ὑποθέσεις, στὸ ἀνυπόθετο, στὶς ἐσχατες βάσεις καὶ ρίζες του (σχετικὰ βλ. σελ. 138 ἐπ. ἀνωτέρω).

Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀδρότατο διάγραμμα τῆς οὐσίας τοῦ λόγου, ὅπως φανερώνεται μέσα ἀπὸ μιὰ θεώρηση ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν στόχων ποὺ ἐπιδιώκει καὶ τοῦ ἔργου ποὺ ἐπιτελεῖ.

Γιὰ νὰ ἐπιτελέσῃ ὅμως ὁ λόγος τὸ ἔργο του στὸ δεύτερο καὶ τρίτο ἐπίπεδο προϋποτίθεται ἓνας χωρισμός, μιὰ ἀπόσταση, μιὰ ἐτερότης ἀπὸ τὰ κρινόμενα, ὅπως καὶ ἡ ἰδία ἡ διάνοια χρειάζεται ἀπόσταση ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά της. Ἐφ' ὅσον ὁ λόγος διεκδικεῖται καὶ μονοπωλεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ λόγον, ἢ ἀπὸ τὴν ἐκλογίκευση, ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ λόγος ταυτίζεται πρὸς ἓνα μέρος ἢ μιὰ μορφή του, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κριτικὸς ἢ φιλοσοφικὸς λόγος.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐτερότητα βοηθεῖ πολὺ ἡ ἱστορία. Διὰ τῆς ἀναδρομῆς στὸ παρελθὸν κερδίζει ὁ ἄνθρωπος ἓνα σημεῖο ἔξω τοῦ παρόντος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο (σημεῖο) μπορεῖ νὰ θεωρῇ τὸ παρόν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἱστορία, ὡς ἀναδρομὴ στὸ παρελθόν, ἀποκτᾷ θεμελιώδη σημασία γιὰ τὸ λόγον.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὁ λόγος, στὴν ἰδεατὴ του μορφή, δὲν εἶναι προσδεδεμένος σὲ μιὰ περιοχὴ, σ' ἓνα ἀντικείμενο, σὲ μιὰ ἐποχὴ. Εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα, ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον. Δὲν ταυτίζεται πρὸς... , ἀλλ' εἶναι ἕτερος. Διὰ τοῦτο μπορεῖ ὁ λόγος νὰ ἀρνηταῖ ἢ νὰ καταφάσκῃ, πρᾶγμα ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ οὐσιώδη πλευρά του καὶ ἐνδειξὴ τῆς ἐλευθερίας του.

Ὁ κριτικὸς καὶ ὁ φιλοσοφικὸς λόγος, ὅπως τὸν ὑπετυπώσαμε παραπάνω, κρίνει. Ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη, κρίνει, ὡς κριτικὸς λόγος μὲ τὴ μορφή τῆς φιλοσοφίας τῆς εἰδικῆς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμης, τὶς μεθόδους καὶ τὶς μεταφυσικὲς προϋποθέσεις τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνολογίας, ἐνῶ ὡς φιλοσοφικὸς λόγος κρίνει τὸν ἑαυτό του ὡς ὅλον, καὶ ἀναζητεῖ τὶς ρίζες του. Γίνεται ἔτσι ὁ λόγος κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης καὶ αὐτοκριτικὴ καὶ περιγραφὴ ἑαυτοῦ. Τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοκριτικῆς φαίνεται δικαιολογημένο, ἀφοῦ εἶναι τὸν ἑαυτό του ποὺ κρίνει. Καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη ὁ λόγος ἔχει δικαίωμα νὰ κάνῃ κριτικὴ. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐνέργεια δική του, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο ἐπίπεδο. Ἐπομένως καὶ στὴν

κριτική της επιστήμης ο λόγος είναι αυτοκριτική που κάνει ο ίδιος· επομένως αντλεί το δικαίωμα κριτικής της επιστήμης από το δικαίωμα της αυτοκριτικής. Έτσι ουσιαστικά ως τώρα όλη η κριτική του λόγου είναι αυτοκριτική.

Μέσα απ' αυτή την επισκόπηση αναφαίνεται ο λόγος ως :

(α) αναζήτηση της βεβαίας και ασφαλούς γνώσεως δια της διανοίας, ή οποία στηρίζεται επάνω σε υποθέσεις, τις οποίες ο κριτικός λόγος συνειδητοποιεί.

(β) i) κριτική των ενεργειών των διαφόρων ιδιικών του επί μέρους μορφών, όπως αυτές παρουσιάζονται σε θεωρητικές ή έμπρακτες εφαρμογές, ii) κριτική του ίδιου του έαυτού του ως κριτικού λόγου τόσον ως προς τις μεθόδους όσον και ως πρό το πόθεν αντλεί και που θεμελιώνει το δικαίωμά του για κριτική, και iii) αναγωγή στις τελευταίες του ρίζες.

(γ) ως απόσταση, έτερότης, ως κατάφαση ή άρνηση και έλευθερία από πράγματα, εποχές και υποθέσεις έφ' όσον αναζητεί το ανυπόθετο.

2. Ο λόγος και η ούσία του ανθρώπου.

Όπως είδαμε ως τώρα ο λόγος εμφανίσθηκε στις διάφορες μορφές του ως :

(α) μέσο ή όργανο θεωρητικής ή πρακτικής οργανώσεως της πραγματικότητας.

(β) κριτική του (α) —το (α) είναι ή έφηρμοσμένη μορφή του έαυτού του— και του έαυτού του σε οποιαδήποτε μορφή κι αν βρίσκεται.

Ός μέσο ή ως όργανο ο λόγος δέν θέτει τέλη ή στόχους. Κάθε περιοχή της πραγματικότητας, την οποία οργανώνει ο λόγος, έχει τα δικά της τέλη, δηλ. τα τέλη που θέτει ο άνθρωπος αναλόγως των δυνατοτήτων που βλέπει ή ανακαλύπτει σε κάθε περιοχή της πραγματικότητας. Η τελολογική θεώρηση, αντιμετώπιση και χρήση της πραγματικότητας δέν είναι λειτουργία του λόγου, αλλά της συνειδήσεως, και μάλιστα της συνειδήσεως του χρόνου, δηλ. της ειδικότερης μορφής της συνειδήσεως που γνωρίζομε ως αίσθηση χρόνου. Η τελολογική θεώρηση, είναι ως γνωστόν, έντονότατα παρούσα στο μύθο και στη θρησκεία, πράγμα που δείχνει ότι ή θεώρηση αυτή δέν είναι λογικό δεδομένο.

Συγχρόνως όμως σ' όλες τις περιπτώσεις, που ο λόγος έρχεται στην πραγματικότητα, θέτει ένα δικό του τέλος, ένα δικό του στόχο : να οργανώσει την πραγματικότητα λογικά —είτε επί θεωρητικού επιπέδου, ως θεωρητική, είτε επί πρακτικού, ως έφηρμοσμένη γνώση ή ως τεχνολογία— να επιβάλει την λογική τάξη, υποκαθιστών την φυσική ή δεδομένη τάξη διά της λογικής τάξεως. Για την πραγματοποίηση αυτού του ιδιικού του στόχου, αυτού του έγγενους τέλους, κινείται ο λόγος με μιá βεβαιότητα

ασάλευτη, με τήν βεβαιότητα ότι ή δική του τάξη είναι καλύτερη από οποιαδήποτε άλλη τάξη. Αὐτή ή κίνηση για ἐπιβολή τῆς λογικῆς τάξεως είναι, ὅπως εἶδαμε, ή ἀπομυθολόγηση καί ή ἐκλογίκευση καί συμπίπτει με τὸ σημεῖο (α) ἀνωτέρω, ἢ με τὴ μορφή τοῦ λόγου ὡς μέσου ἢ ὀργάνου θεωρητικῆς ἢ πρακτικῆς ὁργανώσεως τῆς πραγματικότητος.

Ἡ σημασία τοῦ λόγου ὡς πρὸς τὸ ὅτι αὐτὸς εἶναι ἓνα μέσο ἢ ὄργανο θεωρητικῆς καί πρακτικῆς ὁργανώσεως τῆς πραγματικότητος συνίσταται κυρίως σὲ τοῦτο: στὸ ὅτι διὰ τῆς ὁργανώσεως αὐτῆς —πὺ εἶναι μία συνάντηση με τὸ ὄν— κερδίζει ὁ ἄνθρωπος διαφόρους βαθμοὺς αὐτοσυνειδήσεως καί ἐλευθερίας. Αὐτοσυνειδήση σημαίνει ὅτι συνειδητοποιεῖ τὴν θέση του μέσα στὸν κόσμο, τὶς σχέσεις ἢ ἀναφορὲς του στὸν κόσμο, τὴ δομὴ καί τὶς διαστάσεις τῆς ὑποστάσεώς του. Ἐλευθερία σημαίνει, ὅπως ἤδη ἀνεφέρθη, ἐλευθερία ἀπὸ τὴν φύση καί τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ὅτι στὴν ἐποχή μας αὐτὴ ή μορφή τοῦ λόγου, ή ἐκλογίκευση δηλ., κυριαρχεῖ ἢ τείνει νὰ κυριαρχήσῃ, ὡς ὑπερεκλογίκευση, σχεδὸν ἀπολύτως κατὰ τέτοιον μάλιστα τρόπον, ὥστε αὐτὴ ή ὑπερεκλογίκευση:

i) ὄχι μόνον νὰ οἰκειοποιῆται ὅλη τὴν οὐσία τοῦ λόγου ἀλλὰ καί ὅλη τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου.

ii) ἀπὸ μέσο πὺ εἶναι νὰ τίθεται ὡς σκοπός.

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ λόγος, με τὴ μορφή τῆς ἐκλογικεύσεως, παρουσιάζεται σήμερα ὡς ὁ σκοπὸς καί ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κριτικὸς καί ὁ φιλοσοφικὸς λόγος ἔχουν ἀπωθηθῇ στὸ περιθώριο τῆς συνειδήσεως τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Τὸ πρόβλημα κατὰ ταῦτα ἐδῶ συνίσταται, ἄλλως διατυπούμενο:

i) στὸ ὅτι ὁ λόγος τίθεται ὡς ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου.

ii) στὸ ὅτι ὁ λόγος αὐτός, πὺ τίθεται ὡς ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μόνον ἓνα μέρος τοῦ λόγου, ή ἐκλογίκευση, ή ὁποία ἀπὸ μέσο ἔγινε σκοπός.

Ἡ ἄποψη ὅτι ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ λόγος προκύπτει ἀπὸ ἓνα τέτοιο συλλογισμό: οὐσία ἐκάστου ὄντος εἶναι ὅ,τι προσιδιάζει σ' αὐτὸ καί τὸ διαστέλλει ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα ἢ ή οὐσία ἐνὸς ὄντος βρίσκεται στὴ λειτουργία ἐκείνη, τὴν ὁποία τὸ ὄν τοῦτο μπορεῖ νὰ ἐκτελῇ καλύτερα ἢ καί μόνον ἀπ' ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα. Καί με τὶς δύο σκέψεις ὡς βάση ή ὑπόθεση ὅτι ὁ λόγος εἶναι ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου φσίνεται πιθανή. Ἡ ἄλλη σκέψη εἶναι ὅτι αὐτὴ τὴν οὐσία τὴν φέρει ὁ ἄνθρωπος —ὅπως καί τὰ ἄλλα ὄντα τὴ δική των οὐσία— δυνάμει μέσα του καί σιγὰ-σιγὰ γίνεται ἐνέργεια, πραγματοποιεῖται ὡς σκοπός, ὡς τέλος τοῦ ἀνθρώπου (ἐντελέχεια). Ἐφ' ὅσον ή οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ λόγος, βρίσκεται ἐντὸς του δυνάμει, δηλ. ἐνελιγμένη ἐκ τῶν προτέρων ἢ ἐξ ἀρχῆς τῆς ὑποστάσεώς του, ἔπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται πρὸς πραγμάτωση αὐτῆς τῆς οὐσίας του, πρὸς τὴν ἀνάπτυξη δηλ. τοῦ λόγου κατὰ μιὰν ἀναγκαιότητα.

Ἐπομένως, ἀναπτύσσων ὁ ἄνθρωπος τὸ λόγο, σ' ὅλο ὅμως τὸ εὖρος του καὶ ὄχι μόνο στὴν ἐκλογίκευση ἀλλὰ καὶ ὡς κριτικὸ καὶ φιλοσοφικὸ λόγο, πραγματοποιεῖ ἢ ὀλοκληρώνει τὴν οὐσία του. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐνέργεια τοῦ λόγου δὲν εἶναι ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως ὑπηρεσία ἀλλοτρίων σκοπῶν, ἀλλὰ ἡ πραγμάτωση τοῦ ἰδίου, τοῦ ἐγγενοῦς τέλους τοῦ λόγου. Στὴν πραγματικότητα ὁ λόγος εἶναι τὸν ἑαυτό του ποὺ ὑπηρετεῖ καὶ πραγματοποιεῖ.

Παρά ταῦτα, ἔστω καὶ ἂν ἡ θέση τοῦ λόγου ὡς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θέση τοῦ ὅλου λόγου (ὡς ἐκλογικεύσεως, ὡς κριτικοῦ καὶ ὡς φιλοσοφικοῦ λόγου), δὲν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ λόγος, διότι δὲν μπορούμε νὰ ἀγνοήσωμε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται, ἐκτὸς τῆς διαστάσεως τοῦ λόγου, καὶ μέσα σ' ἄλλες διαστάσεις, ὅπως μέσα στὶς διαστάσεις τοῦ πεπερασμένου - ἀπείρου, τῆς ἐλευθερίας - ἀνάγκης καὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ πλευρὰ τοῦ πεπερασμένου, ποὺ εἶναι πολὺ πλατύτερη ἀπὸ τὸν λόγο, καλύπτει τὴ διάσταση τοῦ λόγοι. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸν λόγο εἶναι ἡ διάσταση τοῦ ἀπείρου, μέσα στὴν ὁποία κινεῖται ὁ μῦθος, ἡ πίστι καὶ ὅλη ἡ προλογικὴ καὶ ὑπερλογικὴ «πραγματικότης», ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζουν ἀξίες, ἀρχέτυποι, ὁράματα καὶ κίνητρα, ποὺ εἶδαμε στὶς πρώτες σελίδες τῆς μελέτης στὴν περίπτωση τῆς τεχνολογίας κλπ.

Δὲν εἶναι ὡς ἐκ τούτου δυνατόν νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι ὁ λόγος μπορεῖ νὰ θέσῃ καὶ νὰ ἐκλέξῃ ἀξίες ἢ καὶ ἀκόμη νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴ τῶν ἀξιῶν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ περιεχόμενό των. Ἴσως ὁ λόγος μπορεῖ νὰ κρίνῃ ὡς πρὸς τὴν εἰδολογικὴ πλευρὰ τῆς θέσεως καὶ ἐκλογῆς ἀξιῶν, π.χ. ἂν ἐξυπηρετοῦν τὴν κατάστασι γιὰ τὴν ὁποία τίθενται, ἂν εἶναι ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς αὐτὴν τὴν κατάστασι κλπ.

Κάτι ἀνάλογο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ διάστασι τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος ὡς ἐκλογίκευση ἀπελευθέρωσε τὸν ἄνθρωπο, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ παράγοντες ποὺ τὸν καταδυνάστευαν. Διὰ τοῦ ἰδίου ὅμως τοῦ λόγου ἡ ἐξ ὀνόματος τοῦ λόγου ἢ διὰ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς ἐκλογικεύσεως ὑπεδουλώθη ὁ ἄνθρωπος. Παραμένει ὅμως γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος ἔχει ἐντός του ἕνα σημαντικὸ βαθμὸ ἐλευθερίας, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διάνοια ἔχει ἀποσυνδεθῇ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐνστικτο, ἀπὸ συγκεκριμένους σκοποὺς καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἀμφίδρομη καὶ ἀναδιπλώνεται. Παρά ταῦτα ὅμως ὁ λόγος παραμένει βασικὰ ἕνα μέσο, ἕνα ὄργανο ὀργανώσεως τῆς πραγματικότητος καὶ ἐξασφαλίσεως μιᾶς ἐλευθερίας. Τὴν ἐλευθερία ὅμως ὡς ἀξία ἢ ἀκόμη ὡς τελικὴ καὶ ὑψιστὴ ἐπιδίωξι, ὡς ἀκατάσχετη ὁρμὴ καὶ ὡς αἴσθησι ἢ βεβαιότητα ὅτι μὲ αὐτὴ ὀλοκληρώνεται ὁ ἄνθρωπος ἢ πραγματοποιεῖ τὴν οὐσία του, δὲν εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἐκλέγει καὶ θέτει. Ἦδη στὸν μῦθο καὶ στὴν θρησκεία ὑπάρχει σαφὴς καὶ ἰσχυρὸς ὁ ἀρχέτυπος τῆς ἐλευθερίας ὡς αὐτοδιαθέσεως στὸν ὑψιστο ἀρχέτυπο τοῦ θεοῦ, στὸν ὁποῖο συντίθενται, ὅπως εἶδαμε, οἱ ἀρχέτυποι τῆς παντοδυναμίας, παντογνωσίας καὶ ὑπερεπάρ-

κειας (ἢ αὐτάρκειας). Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἐκλογή καὶ θέση τῶν ἀξιῶν, μάλιστα ἐκείνων τῆς αὐτοσυνειδήσεως καὶ ἐλευθερίας ἢ αὐτοδιαθέσεως, στίς ὁποῖες συμπυκνώνεται περισσότερο ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (ἢ περισσότερη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου) παρὰ στὸν λόγο, δὲν εἶναι ἔργο τοῦ λόγου ἀλλὰ προλογικὴ καταβολὴ καὶ ὁρμή.

Ἡ θέση ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ λόγος — ἔστω καὶ ὁ ὠλοκληρωμένος λόγος καὶ ὄχι μόνον ἡ ἐκλογίκευση — ὑποθάλλει τὴν νέα μυθολογία. Ἐπομένως γιὰ νὰ ὑπερνικηθῇ ἡ κατάσταση μέσα στὴν ὁποία ἐνεπλάκη ὁ λόγος (ιδεὲ σελ. 153 ἐπ. ἄνωτέρω) εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπερνικηθοῦν:

(α) ἡ προκατάληψη ὅτι ἡ ἐκλογίκευση εἶναι ὁ λόγος,

(β) ἡ θέση ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ λόγος.

Τὸ (α) μπορεῖ νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ κριτικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ λόγου, τὸ (β) διὰ μιᾶς ἀνθρωπολογίας φαινομενολογικῆς καὶ συνθετικῆς. Ἡ γοητεία ὅμως τῶν πράγματι ἀξιοθαυμάστων ἐπιτευγμάτων τῆς ἐκλογικεύσεως, κυρίως στὴν μορφή τῆς τεχνολογίας, ποὺ γεμίζει ὡς μόνη «πραγματικότης» τὴν συνείδηση τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, πῶς θὰ περιορισθῇ, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ χῶρος συνειδήσεως καὶ γιὰ ἄλλα δεδομένα;

GUIDELINES TO A MODERN METAPHYSICS OF LOGOS

REASON AND RATIONALISATION

A Summary.

The underlying assumptions, which are expanded in this essay, are the following:

(a) Science, Technology and Economics, nowadays the prevalent forms of human activity, exemplify more than any other case the Logos.

(b) Logos in this case manifests itself as rationalisation.

(c) This rationalisation may be seen clearly in the ideal types of the above mentioned forms of activity.

(d) The ideal type of science is mathematisation, of technology full-automation and of economics the over-satisfaction of all economic needs.

These ideal types, directly or indirectly, coincide with the image of the «supernatural Technology» —i.e. sorcery— and with the main archetypes of religion, which the essence of God, namely omniscience, omnipotence and self-sufficiency. The realisation of these ideal types or the coming close to such a realisation, in so far as it entails a substitution of the mythical or

natural order by a rational one, may be seen as rationalisation. At the same time it may be seen as demythologising (*Entmythologisierung*) on account of its being a transit from Mythos to Logos. As compared with demythologising rationalisation is, generally speaking, a wider term. It conveys the notion of theoretical or practical application of Reason to reality.

In modern times rationalisation has been applied in a thorough manner, strongly biased towards practical issues, in many fields.

Even such a theoretical discipline as Mathematics —which since the Greeks has been highly rationalised on the theoretical level— has undergone, a rationalisation on the practical level and has thereby produced the quintessence of modern Technology, Cybernetics.

Theoretical and practical rationalisation has greatly contributed to the liberation of man and to the formation of a new concept of human self. At the same time over-rationalisation has been among the main agents conducing to the alienation of modern man and to his subjugation to a rigid regime of a rationalised and over-demanding system of production and consumption.

The tremendous development of Modern Science and Technology has taken such a control over Modern man's consciousness, so as to render him to the status of a serf to the uncontrollable development of rationalisation to overrationalisation. Moreover science and Technology have created a new «mythos» in which modern man is entangled. Logos itself has been reduced solely to the applied form of technological reason or rationalisation on the practical level. The critical and philosophical faculty of Logos has been pushed aside. On account of this situation man is not conscious of his condition.

How can this situation be faced? Unless logos is restored to its critical and philosophical faculty and unless a new Anthropology substitutes the prevalent one, in which man's essence, implicitly or explicitly is equated to Reason or even to rationalisation, unless these two conditions are fulfilled, there will not be the theoretical prerequisites for the liberation of man from the modern mythos.

Nicosia

J. G. Koutsakos